

Mercè Rodoreda i Joan Sales, mirada íntima a la seva trajectòria professional

◆◆◆

Context literari i criteris estètics que envolten el procés d'edició dels textos rodoredians

Núria Vives Ylla

Treball de final de carrera
Llicenciatura de Filologia catalana
Universitat Oberta de Catalunya
Rupit, desembre de 2012

Tutor: Josep Camps i Arbós
Consultora: Isabel Graña Zapata

ÍNDIX

1.Introducció.....	3
2.Notícia de Joan Sales	5
2.1.L'editor	5
2.1.1.Promoció i publicitat.	7
2.1.2.Importància de les traduccions.....	8
2.2.Criteris de selecció d'obres i autors. Ideari estètic.....	9
2.2.1.Valoracions de diferents autors.....	10
2.2.2.Premis literaris i crítics.....	12
2.3.Opinions personals sobre els textos de Mercè Rodoreda.....	13
2.3.1.La plaça del Diamant (1962).....	13
2.3.2.El carrer de les Camèlies (1966).....	14
2.3.3.Jardí vora el mar (1967).....	14
2.3.4.Mirall trencat (1974).....	14
2.3.5.Quanta, quanta guerra... (1980).....	15
2.3.6.La Mort i la Primavera (1986).....	15
2.3.7.Aloma.....	16
2.3.8.Comèdies i contes diversos.....	16
3.Mercè Rodoreda	17
3.1.Criteris estètics.....	17
3.1.1.La coherència.....	18
3.1.2.Recursos estilístics.....	19
3.2.Procés creatiu.....	21
3.2.1.Idees i projectes.....	21
3.2.2.Revisió i recreació dels textos.....	24
3.3.Influències rebudes.....	26
3.3.1.Relació amb l'editor.....	26
3.3.2.El paper d'Armand Obiols.....	30
3.3.3.Crítiques i articles sobre la seva obra	31
3.3.4.Opinions sobre altres autors.....	33
4.Conclusions.....	34
5.Fonts documentals	36
6.Bibliografia.....	36

1. Introducció

La correspondència entre Mercè Rodoreda i el seu principal editor, Joan Sales, no fa gaires anys que ha estat publicada i posada a l'abast de tothom; el volum complet apareix el novembre de l'any 2008 amb el títol, *Mercè Rodoreda - Joan Sales. Cartes Completes (1960.1983)*.¹ El llibre aporta informació sobre dues persones que han estat fonamentals per a la llengua i la literatura catalanes durant els complexos anys de l'època franquista. S'hi comenten els dels problemes que té l'edició en català, la manca de lectors competents en la nostra llengua, la censura, les manipulacions i els favoritismes dels premis literaris, l'evolució dels mitjans de comunicació i les repercussions que aquests tenen en l'edició i la promoció del món cultural en català, les complicacions relacionades amb la traducció d'una obra literària, la importància de l'educació en català i la relació directa que les lectures obligatòries tenen amb el món editorial, entre molts altres aspectes.

La correspondència que s'estableix a partir del moment en què Joan Sales s'interessa per l'obra de Mercè Rodoreda i esdevé el seu editor forma part d'allò que podem entendre com a literatura autobiogràfica. Com destaca Enric Bou, a través dels escrits adreçats als amics, personatges com Rodoreda ens han fet arribar "una versió més fefaent i dramàtica de llur lluita vital i literària".² Per tant, l'interès del nostre estudi rau precisament en la informació de caire més personal que se'n desprèn, ja sigui a nivell professional, en la relació que l'escriptora té amb Sales com a editor, o en aspectes més generals relacionats amb la literatura i les valoracions que fan sobre l'obra d'altres autors i del context literari en el qual estan immersos.

En principi, les cartes són documents que es destinen a un àmbit privat. Els corresponents, en aquest intercanvi, s'expressen més espontània i lliurement del que possiblement farien en públic. El mateix Joan Sales diu en un moment donat: "Però això que quedi entre nosaltres. Ja fa molts anys que vaig fer vot de silenci, per no contribuir a la desmoralització general. Ho vaig dir en conversa amical... però Déu me'n guard de deixar-ho traspuar en públic" (22-X-1981:133).³ Per tant, es tracta de conèixer les opinions dels autors expressades sense les coaccions dels protocols de comportament i de bona educació que es tenen en públic.

¹ *Mercè Rodoreda - Joan Sales. Cartes Completes (1960.1983)*. A cura de Montserrat Casals. Barcelona, Club Editor, 2008.

² Bou, Enric. *Papers privats*. Barcelona, Edicions 62, 1992, 10.

³ Per a evitar la repetició excessiva de les notes a peu de pàgina amb les referències a les citacions extretes del llibre *Mercè Rodoreda - Joan Sales. Cartes Completes (1960.1983)*, fons documental del treball, posarem la data de la carta i la pàgina entre parèntesi al costat de cada cita; d'aquesta manera el lector es podrà fer una idea del moment en què va ser escrita d'una manera més precisa. Així doncs, el següent model, (22-X-1981:133), indica que la carta va ser escrita el 22 d'octubre de 1981 i que apareix a la pàgina 133 de l'epistolari.

Les cartes ofereixen informació de primera mà sobre l'ideari estètic dels corresponents i permeten seguir el llarg procés de creació i d'edició dels textos de Mercè Rodoreda. Centrem el gruix de la nostra investigació en aquest aspecte relacionat, especialment, amb l'edició dels llibres de Rodoreda que va publicar l'editorial de Joan Sales, el "Club Editor".⁴ Volem descobrir els criteris literaris que es manifesten en aquest intercanvi epistolar i intentarem posar-los en relació amb els textos de l'autora. Aquests criteris també es poden inferir de les opinions que els mereixen les obres d'altres autors; per tant, aquestes seran també el centre de la nostra atenció.

Com explica Montserrat Casals,⁵ Joan Sales ha estat 'acusat' de ser un editor intervencionista; quan va morir, "la reacció dels qui l'havien conegut va ser, en general i parlant sense embuts, rabiosa. Li van retreure l'exercici del seu ofici d'editor, d'editor en el sentit literari de la paraula –anglosaxó si ho preferiu– és a dir, ... crític i uns quants sinònims més de to pejoratiu, fins a manipulador i censor."⁶ Veurem que certament Sales considerava que era part de la seva feina intentar millorar els textos, i que, en alguns moments, no respecta la voluntat de Mercè Rodoreda i introdueix modificacions al text original. Ara bé, també descobrim un home estricte, apassionat, lluitador incansable i sempre fidel a unes idees i a uns ideals pel bé de Catalunya.

Per altra banda, tenim una dona d'un caràcter fort, que escolta, però només pren la decisió de seguir el consell que ha rebut quan està convençuda que pot ajudar a millorar algun aspecte de la seva obra. Si en un principi Mercè Rodoreda reacciona de manera força agressiva als suggeriments de Joan Sales, amb el pas dels anys creix el respecte mutu. En una de les cartes li diu: "Tinc moltes ganes que pugueu llegir *La Mort i la Primavera*. El vostre parer no com a editor sinó com a lector o millor, el vostre parer com a escriptor m'interessa extraordinàriament" (26-X-1961:65). Tot i això, a qui més escoltava Rodoreda era a Armand Obiols. Actualment, també tenim publicada la correspondència d'aquest amb l'autora; el desembre de l'any 2010 es van editar les *Cartes a Mercè Rodoreda*.⁷ Aquestes cartes poden aportar llum sobre algunes de les decisions de l'escriptora i serveixen per a donar un altre punt de vista important en la relació que té amb el seu editor.

⁴ L'any 1955, Joan Sales funda amb Xavier Benguerel i la col·laboració de l'editorial Aymà la col·lecció «El Club dels Novel·listes», que l'any 1959 es va transformar en l'editorial Club Editor. (AELC)

⁵ L'edició de la correspondència és a càrrec de Montserrat Casals que fa una introducció de cada any en la qual explica els esdeveniments més destacats tan en relació al context sociopolític, com en relació a la situació personal de Mercè Rodoreda i Joan Sales.

⁶ *Mercè Rodoreda - Joan Sales. Op. cit.*, 1008.

⁷ OBIOLS, Armand. *Cartes a Mercè Rodoreda*. Sabadell, Fundació La Mirada, 2011.

En el nostre treball dedicarem un apartat a cadascun dels corresponents. Analitzarem alguns dels aspectes més personals de la seva feina, tot i que, com veurem, molts d'aquests aspectes estan estretament vinculats. L'ideari estètic de Joan Sales té una relació directa amb la valoració que fa de les obres de Mercè Rodoreda. A més, com que l'editor fa algunes modificacions als textos i ofereix els seus consells a l'escriptora, també té una certa incidència en el seu procés creatiu. Ho estudiarem a l'apartat que fa referència a les influències que rep Rodoreda en el qual també dedicarem especial atenció a Armand Obiols, que jugarà un paper cabdal en aquesta comunicació triangular.

Així doncs, creiem que aquests epistolaris ofereixen informació substancial d'unes relacions que han estat fonamentals en el procés creatiu de Mercè Rodoreda i ens ajudaran a assolir el nostre objectiu, és a dir, conèixer millor els entrellats de la feina d'una de les escriptores catalanes més importants del segle XX.

2. Notícia de Joan Sales

2.1. L'editor

Joan Sales va entrar en relació amb el món editorial durant el seu exili a Mèxic on va treballar com a linotipista. En aquells moments de dispersió, semblava imprescindible actuar per a evitar que la llengua i la cultura catalanes desapareguessin i, juntament amb altres intel·lectuals catalans, va crear la revista *Quaderns de l'exili* (1943). Quan va tornar a Catalunya, Sales es va fer càrrec del Club Editor amb el propòsit d'editar llibres en català. Ell mateix qualifica aquesta decisió de poc rentable i creu que només la podien prendre alguns "tocats del bolet" (14-I-1972: 465). Com explica Aritzeta, a més de guanyar-se la vida a nivell econòmic, el seu objectiu era crear una empresa editorial normal i "construir un país normal on la cultura, la literatura, deixi de ser un fenomen excepcional tractat per mitjans excepcionals".⁸

Quan Sales torna de l'exili, l'any 1948, s'adona immediatament de la mala situació en què es troba l'ús del català i de les dificultats que haurà de superar per a tenir prou públic lector i fer rentable l'edició en la nostra llengua. Per això, considera indispensable la publicació d'obres de gran qualitat literària que, a més, no avorreixin. Mitjançant el sistema de subscripció s'assegura un mínim de vendes que fan viable el seu projecte i, amb el pas dels anys, que sentim transcórrer al llarg d'aquesta correspondència, les circumstàncies milloren fins que s'aconsegueix que a les escoles s'ensenyi en català i s'estudiïn obres d'autors catalans. Aquest fet va significar un impuls considerable per a normalitzar la situació de marginació de la llengua i la

⁸ ARITZETA, Margarida: "Joan Sales, l'home al servei del país", dins *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, Estudis de Llengua i Literatura Catalana XVI. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, 173.

cultura que s'arrossegava des de feia molts anys. No obstant això, Carme Arnau explica la necessitat que va tenir Sales de moure's constantment i d'actualitzar-se per a poder sobreviure com a editor en català, especialment quan va créixer la competència editorial.⁹

Joan Sales descriu la seva feina d'editor com la d'un 'llevador', és a dir, com la d'aquell que ajuda a parir: "poques vegades m'havia sentit tan encaixat en el paper d'editor en tot el seu sentit etimològic (en llatí vol dir «llevador», «que ajuda a parir»)» (02-XII-1974:590). Ara bé, si analitzem aquesta imatge que ell ens dóna de si mateix, descobrirem que no acaba de delimitar bé la seva funció, ja que a més de llevador sembla com si es volgués introduir dins del ventre de la mare per a intervenir en el procés de gestació. En aquest sentit, topa directament amb els diferents autors, es crea enemics molt crítics amb la seva manera de fer i ens deixa una imatge d'editor intervencionista.

Sales creu que la seva feina com a editor és fer les modificacions que cregui convenientes en els textos originals. Segons ell, fer retocs "es fa a totes les editorials serioses del món per genial que sigui un autor" (04-X-1962:139). Marta Pascual defensa, a la seva tesi doctoral, que la tasca de Joan Sales tenia com a objectiu millorar la qualitat de les obres que volia editar i no era un afany de protagonisme, ja que la seva feina acostumava a quedar en l'anonimat. Explica que hi va haver dos tipus de reacció, aquells que acceptaven els seus suggeriments i discutien a fi de trobar la millor solució i aquells que rebutjaven la seva intervenció i havien de trobar un altre editor que respectés les seves obres.¹⁰ Pascual també explica que Sales era conscient de l'ego dels escriptors i recull un comentari aparegut a la Nota de l'editor de l'obra de Llorenç Villalonga, *La gran batuda*, en el qual, amb una pregunta retòrica, per a demostrar que no els pretén infravalorar, Sales destaca una evidència: "qui més gran admirador d'un autor que el qui s'arrisca a editar-lo?"¹¹

L'intervencionisme de Sales podia afectar l'estructura dels textos. Tant podia demanar que s'hi afegís un paràgraf o un capítol, tal com fa amb *Mirall trencat*, com que se suprimís. També proposava canvis relacionats amb els personatges, discutia qüestions d'estil, de lèxic, etc. Algunes de les modificacions que Sales suggereix a Rodoreda semblen bastant absurdes i l'autora les va rebutjar; en canvi, altres les va acceptar. Des de bon principi, Sales proposa canviar el títol de *La plaça del Diamant*,

⁹ ARNAU, Carme. *Compromís i escriptura. Lectura d'Incerta glòria de Joan Sales*. Barcelona, Cruïlla, 2003, 39-44.

¹⁰ PASQUAL I LLORENÇ, Marta. *Creativitat i subversió en les reescriptures de Joan Sales*. Universitat de Girona. DL Gi.1076-2011. [Consulta en línia: Octubre de 2012]<<http://www.tdx.cat/handle/10803/34761> >

¹¹ PASQUAL, Marta. *Joan Sales, la ploma contra el silenci*. Barcelona, A Contra Vent, 2012,106.

que Rodoreda havia titulat *Colometa*.¹² Li demana que allargui la descripció del carrer Major de Gràcia, cosa que ella no fa, ja que, com explica en una entrevista feta per Dolors Oller i Carme Arnau, les descripcions l'avorreixen.¹³ Sales també li recomana revisar els passatges en els quals parla de la postguerra immediata. Rodoreda, que havia viscut més allunyada de la realitat catalana, mostra els aparadors plens i alegria al carrer: “res d'alegria, res d'aparadors plens, sinó fam general, tristesa profunda de la ciutat” (17-V-1961:40). L'escriptora, tot i que en més d'una ocasió s'enfada amb ell, li agraeix els consells quan els considera bons.

L'editor posa força èmfasi en alguns aspectes lèxics. Carme Arnau recull un fragment del pròleg de la primera edició d'*Incerta glòria*, en el qual Sales defensa l'ús del català col·loquial: “L'autor d'aquest llibre creu que els gèneres literaris que es proposen reflectir ambients i personatges del nostre temps no han d'escriure a la manera d'uns exercicis de gramàtica, sinó –sobretot en els diàlegs– acomodar-se al llenguatge vivent.”¹⁴ Sales i Rodoreda discrepen i discuteixen sobre la manera de parlar que té la *Colometa* i algunes de les paraules que utilitza, les quals, segons Sales, són impròpies del personatge que representa. En general, Rodoreda no accepta els canvis. Sales li diu: “Però insisteixo que jo només em limito a suggerir: és vostè l'autora.” (12-VII-1961:52). Ara bé, tot i aquest reconeixement, en més d'una ocasió pren decisions que no ha consultat prèviament amb l'escriptora.

En els apartats dedicats als criteris estètics de Mercè Rodoreda analitzarem amb més detall les propostes de Sales i els arguments de Rodoreda per a rebutjar-les o acceptar-les, ja que en podem inferir part dels criteris estètics que guien l'autora, la qual, en tot moment, defensa que allò que està escrit és fruit d'una llarga reflexió.

2.1.1. Promoció i publicitat.

Joan Sales té molta cura de tots els aspectes relacionats amb la promoció de les obres que edita i de fer-ne la seva publicitat. Es fixa en el títol, “la principal finalitat d'un títol és fer de «ganxo»” (12-V-1961:34), conscient que aquest és el que arriba primer a un possible lector/comprador. Procura fer llibres que siguin estèticament atractius: “hem de trobar amb la major rapidesa una il·lustració adient per a la camisa de la nova edició.” (14-I-1981:882). Ressegueix les llibreries per a mirar la ubicació dels llibres als aparadors, “a les llibreries per on he voltat he vist *Quanta, quanta guerra...* molt ben exhibida als aparadors” (20-I-1981:884), i a l'interior de les mateixes. Paga anuncis a diaris i revistes i, més endavant, amb l'evolució dels mitjans de comunicació, s'adona de seguida de la importància que té aparèixer en un mitjà com la

¹² El títol definitiu és un dels proposats per l'autora.

¹³ OLLER, Dolors. “L'entrevista que mai no va sortir”. *La Vanguardia*, Barcelona, abril de 1991.

¹⁴ ARNAU. *Op. cit.*, 51.

televisió. Per això, insisteix en la necessitat que Rodoreda vagi a tots els actes culturals que puguin afavorir la promoció de la seva obra a través de diaris, revistes, ràdio, televisió o cinema.

Segons Sales, el lector, quan li agrada una novel·la, vol conèixer més coses de l'autor. En els llibres que editava hi posava una 'confessió de l'autor' a l'orella. Aquesta es va convertir en una explicació de l'editor que, a més, servia per a elogiar el llibre, cosa que el propi autor no podia fer: "us envio la presentació de *Quanta, quanta guerra* que ha d'anar a la solapa de la «camisa». L'he fet tan bé com he sabut i pogut, però és endiastradament difícil resumir en tan poques paraules la impressió extraordinària que aquest llibre fa." (18-XI-1980:873). Aquestes explicacions esdevenen una autèntica anàlisi de l'obra per part de Sales i a la llarga encapçalen els llibres en forma de pròlegs. Montserrat Bacardí explica que, per exemple, els comentaris que Sales va fer als poemes de Màrius Torres en la correspondència que mantenien "van servir de base dels diferents pròlegs, cada vegada més extensos" amb els quals Sales va editar l'obra del poeta. Eren comentaris detalladíssims que abastaven diversos aspectes de les obres, des de qüestions de prosòdia o qüestions gramaticals, fins a valoracions i consideracions temàtiques.¹⁵ En la correspondència amb Rodoreda, l'editor no es cansa d'insistir que la mateixa autora escrigui els seus pròlegs, cosa que l'autora fa per a diverses obres com *La plaça del Diamant*, *Mirall trencat* o *Quanta, quanta guerra...*. Com veiem, doncs, Sales està molt alerta a tot allò que pugui fer més atractiu un llibre i que alhora satisfaci les possibles curiositats del lector.

2.1.2. Importància de les traduccions

La feina d'editor que realitza Joan Sales no s'atura després de l'aparició de cada volum. Al llarg de tota la correspondència es van reeditant els diferents textos, sobretot *La plaça del Diamant* que, en vida de l'editor, va arribar a la 26a edició i es va traduir a moltes llengües entre les quals el japonès, el finès i el rus, a més del francès, el castellà, l'anglès, l'italià i l'alemany. Sales es preocupa constantment de donar a conèixer les obres a les editorials estrangeres. En un principi, lluita per a aconseguir una traducció al castellà, al francès o a l'anglès, ja que poques editorials tenen lectors en català. Al cap de poc d'editar *La plaça*¹⁶ ja la comença a 'moure' perquè sigui traduïda: "he enviat *La plaça del Diamant* a Bernat Lesfargues (el traductor d'*Incerta glòria*) recomanant-l'hi perquè al seu torn la recomani a Gallimard." (13-VI-1962:105). I, vint anys després, poc temps abans de la seva mort, encara seguia treballant per a

¹⁵ BACARDÍ, Montserrat: "Soldats i poetes. Les cartes de Joan Sales a Màrius Torres", *Serra d'Or*, núm. 417, setembre 1994, 54-59.

¹⁶ Per evitar excessives repeticions, en algunes ocasions utilitzarem abreviatures dels títols dels llibres tal com fan Joan Sales i Mercè Rodoreda al llarg de la correspondència.

donar a conèixer l'obra: "No tinc cap més notícia de l'editor eslovè ni d'aquella noia holandesa que em va fer enviar tot un patracol de fotocòpies de crítiques nacionals i estrangeres. Ja se sap que cal sembrar molt per collir una mica." (16-IV-1982:962).

2.2. Criteris de selecció d'obres i autors. Ideari estètic

Joan Sales en tot moment té present el lector. Sap molt bé que si li agrada un llibre, farà que a poc a poc tingui difusió. Afirmar que "un llibre és per ser llegit de gust: vet aquí un primer principi" (20-IX-1962:135). En la selecció que fa de les obres que vol editar al Club Editor segueix aquest principi. Ell mateix explica que "el nostre CLUB va néixer precisament amb el propòsit de no donar mai novel·les ensopides [...] una col·lecció sense un criteri rigorós de tria està perduda per endavant" (11-X-1962:141). Al llarg de la seva correspondència amb Mercè Rodoreda, quan parla d'obres i autors que no li agraden fa servir moltes vegades l'adjectiu 'ensopit'. No sempre queda clar quins són tots els matisos que inclou aquest qualificatiu, però bàsicament seria sinònim 'd'avorrit'. Malgrat tot, també editava obres que, tot i no seguir tot el que ell considerava ideal, podien agradar a altres lectors. Per exemple, *Quanta, quanta guerra...* era una novel·la que ell no acabava de veure clar que agradés als lectors i l'èxit de la primera edició el va sorprendre: "L'èxit ha sorprès la mateixa empresa: res de més cert, ja que l'empresa sóc jo." (14-I-1981:882).

Sales valora que les obres i els seus personatges reflecteixin el món real, que siguin caràcters amb els quals el lector es pugui reconèixer i tingui la sensació que esdevenen amics o familiars: "La seva novel·la agrada a tothom qui la llegeix, gent per cert molt variada (boníssim senyal)... Sobretot, que és novel·la «novel·la» -tal com haurien de ser- ... Els personatges de vostè, sobretot la Colometa, és com si un els hagués coneguts a fons, i això és propi de les bones novel·les, de les grans novel·les." (10-VI-1961:45). Com explica Carme Arnau, Sales valora una obra que sigui "essencialment poètica... amb personatges versemblants, que el lector pugui fàcilment reconèixer, que es moguin en ambients concrets i quotidians. Ara bé, amb una intensa i complexa vida interior. Un realisme subjectiu, per tant, perquè Sales es troba en la línia de Proust, de Céline o de la mateixa Rodoreda. ... Es tracta d'un mirall dirigit cap a dins i no cap enfora."¹⁷ Per altra banda, Arnau també destaca que ja des de *Quaderns de l'exili*, la revista que va fundar a Mèxic el 1943 amb altres autors i col·laboradors, Sales defensa "la literatura engatjada i refusa la que no se'n sent; contraposa, així, la realista i la pura, per dir-ho en altres termes".¹⁸

Segons Aritzeta: "Joan Sales és força eclèctic... Defuig, per tant, el cerebralisme i les estridències, o el que ell pot considerar estridències o innovacions

¹⁷ ARNAU. *Op. cit.*, 55.

¹⁸ *Ibid.*, 19

excessives que consideri inconvenients per al mercat.”¹⁹ En tenim una mostra quan Joan Sales comenta el ‘caràcter literari’ de la novel·la *La Mort i la Primavera* de Mercè Rodoreda segons allò que li explica la mateixa autora: “El que vostè me n’ha dit em fa témer que no s’hagi emprès en un assumpte irreal, sense cap relació amb la gent de carn i ossos i els seus autèntics problemes, és a dir, tot al revés de *La plaça del Diamant*.” (01-XII-1961:70). No li agraden les obres que tenen aquest caràcter ‘literari’. Entén aquest terme com una literatura que oblida el lector per a centrar-se en ella mateixa, que fuig de la realitat per perdre’s en floritures verbals que no interessin ningú, creu que hi ha escriptors “que el que escriuen no interessa més que a ells mateixos” (21-XI-1962:152).

2.2.1. Valoracions de diferents autors

Els criteris de Joan Sales poden ser molt discutibles, ja que tenen un alt component de subjectivitat. Ara bé, se li ha de reconèixer que va tenir força encert perquè moltes de les obres que va seleccionar són les que han passat a formar part de la història de la literatura catalana. No només va saber valorar l’obra de Rodoreda, també va editar *Bearn* de Vilallonga, llibre que havia estat editat en castellà amb escàs èxit i que durant molts anys no havia trobat editor en català. Sales es va crear molts enemics; com que tenia molt clar que el Club dels novel·listes no havia de publicar res que no estigués ‘bé’, per cada novel·la publicada n’havia de refusar, aproximadament, una trentena. Això, segons diu, molestava a molts autors a qui hauria agradat que l’editorial no se’n sortís: “Quan no hi havia qui s’emprenqués a fons l’edició de la novel·la catalana nova, ... aquestes ànimes pures no deien res; així que es fundà el CLUB, començaren a lladrar.” (20-VII-1962:113).

Sales pensa que Mercè Rodoreda pel fet de viure a l’estranger viu desconnectada de la realitat literària del país, ja que, segons ell, la literatura “que feia venir ganes de plorar era la d’avantguerra, que avui ens sembla il·legible, amb alguna raríssima excepció” i no la dels darrers vint anys: “Potser no coneixeu Màrius Torres... potser només coneixeu *Destino* i els grans genis catalans de qui *Destino* sol parlar, que a casa seva els coneixen” (23-X-1961:64). Sales comenta amb ironia que Pedrolo, Espriu, Foix, Perucho i Espinàs han estat proclamats ‘genis’ per *Destino*, i això fa que hi hagi un públic, que no acostuma a llegir, que se sent molt satisfet de saber que a Catalunya hi ha cinc genis. Ara bé, creu que amb el temps es veurà quines obres sobreviuen i quines cauen en l’oblit: “el temps és el gran crític...” (09-VIII-1962:124). Tot i això, creu que és millor callar i no parlar dels autors dolents sinó només dels

¹⁹ ARITZETA. *Op. cit.*, 178.

bons. Mercè Rodoreda, per contra, es reafirma en la seva convicció que s'ha de dir la veritat: "En el món literari de Barna i segurament en el món social encara més hi falta aquella criatura que deia «el rei va despullat», i potser no farien tan els gegants." (06-VIII-1962:121).

En general, Sales rebutja aquelles obres que, com hem comentat abans, qualifica d'avorrides. Per exemple, parlant de Tasis diu: "es un excel·lent erudit, com a novel·lista és ensopidíssim" (11-X-1962:141), o quan parla sobre una novel·la d'Aurora Bertrana,²⁰ creu que "és la llauna més important que m'he hagut de tirar mai" (21-VI-1965:251). D'Estanislau Torres diu que és "un mediocre ressentit", "autor d'unes llaunes immenses". Torres volia que el Club Editor li publicés una obra que, segons Sales, eren pàgines i pàgines escrites en "estil singlot", frases curtes que alguns pensen que "és «estil viu», quan al pobre lector no li fa més que l'efecte que li martellegen el cervell" (11-II-1965:241).

Sales també desqualifica les obres de Pedrolo perquè entren dins del grup que ell considera que tracten temes 'irreals', d'aquells que no interessin a la gent, "els nostres pedrols no coneixen Shakespeare ni per les cobertes, i pel que fa a la vida real, la menyspreen perquè la ignoren." (23-III-1973:503), tot i que també critica el seu estil. Per exemple, explica que Pedrolo té una novel·la "en què cada capítol està escrit amb una tècnica diferent i sembla d'un autor diferent. Una novel·la així, que em pengin si no és un monstre: o per dir-ho més popularment, una pasterada" (6-IV-1967:340).

L'editor també cau en valoracions morals, com quan parla d'una obra de Terenci Moix que qualifica "d'una immensa cretinada".²¹ Comenta que Moix ja no en té prou amb parlar sobre l'homosexualitat i que per a ell "tot el que no sigui l'incest amb la pròpia mare és perdre el temps" (21-II-1969:381). Aquest tipus de comentaris els fa també quan sap que a les escoles, com a lectures obligatòries, han triat obres de Pedrolo: "si als nois i a les noies de 15 a 16 anys els fan llegir novel·les de maricons i a més ensopidíssimes i escrites amb els peus, empedrades d'homs i llurs i quelcoms, els agafarà un fàstic pel català que no hi voldran llegir mai més." (10-X-1979:824). Ara bé, també reconeix que si una novel·la com la d'Aurora Bertrana li hagués semblat interessant, encara que el protagonista fos 'un invertit', "l'hauria publicada de totes maneres" (21-VI-1965:251).

Per altra banda, Sales considera normal que si es compara per extensió Catalunya amb la resta de països dels quals rebem les millors obres, és normal no trobar-hi alhora diversos autors de la categoria d'un Dant o d'un Dostoievski. Tot i que

²⁰ Es tracta de la novel·la *Vent de grup*, publicada per Alfaguara el 1967 dins la col·lecció «Ara i ací».

²¹ Es refereix a la novel·la *Onades sobre una roca deserta* que havia estat editada per Edicions Destino i havia obtingut el premi "Josep Pla" que havia creat la mateixa editorial.

coincideix en les opinions que Rodoreda expressa sobre Pedroló o Espinàs, el que no comparteix “és el desig d’esbombar-ho i rabejar-m’hi. La situació del nostre desventurat país és massa delicada” (3-VIII-1962:119). Aquesta actitud, Sales la manifesta en més d’una ocasió durant aquesta correspondència, ja sigui per comentar l’obra dels diferents autors catalans, ja sigui per valorar els premis literaris i diferents comportaments dins del món de les lletres catalanes. Allò que s’expressa en privat no es pot dir amb la mateixa llibertat en públic sense valorar-ne les conseqüències.

2.2.2. Premis literaris i crítics

Joan Sales creu que als jurats dels premis només els agraden les obres ‘literàries’, aquelles que els fa por la realitat, considera que “l’experiència ... ensenya que les novel·les irrealistes no hi ha lector que les aguanti. ... en canvi, la novel·la irrealista i com més «literària» millor és la que agrada més als nostres inefables jurats” (27-X-1961:66). Per altra banda, desconfia dels criteris que els guien, ja que com s’ha vist al llarg dels anys, són capaços de premiar novel·les que cauen ràpidament en l’oblit i, en canvi, no saben apreciar obres com *La plaça del Diamant*. Posa per exemple Joan Fuster i Joan Triadú, que formaven part del jurat que no va premiar Rodoreda, i el van escriure per recomanar-li l’obra, ja que s’havien adonat de la qualitat de la mateixa: “faré quedar bé en Fuster (amb la reproducció de la carta, per on es veu que van ser ell i en Triadú els primers a parlar-me amb elogi de la vostra novel·la).” (31-I-1964:192).

Sales coneix molt bé tots els interessos que hi ha a l’entorn del món editorial i dubta que el jurat sigui independent i no es guiï per amiguismes i influències polítiques. Quan Rodoreda presenta *Mirall trencat* al premi Immortal Ciutat de Girona, guanya una novel·la d’Arbó, *La masia*, i Sales comenta: “No arribo a entendre què ha pogut passar, fora que hi hagin pesat consideracions polítiques”. Segons ell, és “una mena de novel·la pasterada que t’hi perds totalment com en un mar d’ensopiment sense límits” (01-XI-1974:570). Destaquem que, malgrat aquesta valoració, Sales, l’any 1967, havia publicat la novel·la d’Arbó *L’espera*.

Per altra banda, el Sales editor quan parla de les crítiques que apareixen a diaris i revistes, tot i que reconeix que no és la feina del crític, creu que si ajudessin una mica i se centressin a destacar allò que més pot interessar un lector, tant els escriptors com els editors els ho agrairien. Es queixa, per exemple, de les crítiques que escriu Triadú sobre *La plaça* ja que creu que no ajuden a vendre llibres: “El comentari triaduresc, encomiàstic, és també d’aquells que desanimen tot lector si hagués estat temptat de comprar el llibre.” (19-IX-1963:183). Creu que “parla de

massa coses i dóna massa importància a fets purament literaris que al lector li interessin ben poc”. També es fixa en matisos lèxics que poden ser interpretats malament, posa per exemple un comentari en el qual Triadú feia un elogi d’una novel·la dient “aquesta novel·la no té res de divertida” (19-VIII-1962:126). Segons Sales, això, que dit per ell és un elogi, pot portar al lector a abstenir-se de llegir aquest llibre.

2.3. Opinions personals sobre els textos de Mercè Rodoreda

2.3.1. *La plaça del Diamant* (1962)

Quan Joan Sales rep els originals que Mercè Rodoreda li envia, després de llegir-los, acostuma a escriure a l’autora explicant les impressions que li ha produït cada obra i aprofita per a suggerir tots els canvis que considera necessaris per a millorar-la.

Sales va quedar fortament impressionat per *La plaça del Diamant*: “Feia molt de temps que cap llibre no m’havia tret el son d’aquesta manera.” (16-V-1961:37). Considera que és una obra ‘inspirada’ tot i que aclareix que “la «inspiració» de debò no té generalment res a veure amb la «facilitat», sinó tot el contrari, de vegades és una suada de sang; no s’hi arriba més que amb un esforç suprem”. En aquesta carta Sales fa una anàlisi del llibre que segueix de manera coherent els criteris estètics que el caracteritzen. És a dir, creu que els personatges “tots tenen fesomia... a tots sembla que els vegis”, la Colometa és una figura “inoblidable”. L’ambient s’evoca fent una descripció de “les peculiaritats que el fan viure, que li donen realitat”. A això hi contribueix el dialecte social que utilitzen els diferents protagonistes, el registre, del qual creu que caldria canviar algunes paraules que, en boca de la Colometa, resulten inversemblants. Per altra banda, el veritable tema de fons, “que a penes si es diu, a penes s’hi insinua”, és “el precipici de l’absurd existencial”. Com dèiem, el realisme que li interessa és un realisme subjectiu, el d’un mirall dirigit cap endins i no cap enfora. Uns principis que l’apropen al psicologisme.

La seva admiració per aquesta obra es manté durant tota la seva vida. Tot i que també sap apreciar les altres obres de Rodoreda, aquesta la considera una obra mestra de caràcter universal. Admet que la riquesa del llibre permet fer-ne diferents lectures, però al cap de vint anys d’editar-la encara s’indigna quan creu que algú no sap valorar correctament l’obra, com, per exemple, quan en una carta al director del diari *Avui*, un lector creu que en l’obra ‘no hi ha gens d’amor’. Per a Sales, és “una de les obres d’abast més universal que l’amor hagi escrit” (07-IX-1981:905).

2.3.2. *El carrer de les Camèlies* (1966)

El carrer de les Camèlies no agrada tant a Sales com *La plaça*. Segons ell, no per motius estrictament literaris, sinó perquè li és més difícil sentir-se pròxim al personatge principal, la Cecília. Li diu a l'autora que ha fet “unes filigranes, tant psicològiques com descriptives, superiors a les que vau fer a la *Plaça*, però el personatge de la Cecília no té ni pot tenir la fascinació de la Colometa” (18-II-1966:276).

Sales pensa en les vendes i també en la valoració que pugui fer el jurat del premi Sant Jordi i proposa la supressió d'alguns passatges de la novel·la perquè creu que són “xocants i repel·lents”, tot i que també considera que “desafien massa la versemblança” (24-II-1966:282). Com veurem, Mercè Rodoreda va fer aquestes modificacions.

2.3.3. *Jardí vora el mar* (1967)

Sales no pot evitar comparar totes les obres de Rodoreda amb *La plaça del Diamant*. Fa aquesta comparació en el comentari que envia a Rodoreda sobre *Jardí vora el mar*. Malgrat la superioritat de la primera, creu que *Jardí* també és “molt bona novel·la”. Mercè Rodoreda li envia l'opinió d'Obiols sobre l'obra. En aquesta valoració, Obiols destaca la capacitat de l'autora per a suggerir coses “sense anomenar-les”, amb un estil “esplèndid” i valora els personatges, que “queden gravats per sempre”. Sales ho té fàcil per a acceptar aquest judicis que s'ajusten amb el que ell aprecia més en una novel·la. Així doncs, diu que coincideix plenament amb l'afirmació que fa Obiols: “No hi ha ningú a Catalunya capaç d'escriure una novel·la com aquesta.” (6 -II-1967:329).²²

2.3.4. *Mirall trencat* (1974)

De *Mirall trencat*, Sales destaca principalment el seu caràcter poètic. Hi troba allò que per a ell defineix una gran novel·la: “tota novel·la és un poema en prosa i... una novel·la dolenta no és més que un mal poema.” (16-V-1974: 540). Considera que l'obra és “un devessall de poesia de gran estil, que t'embruixa i et transporta com una simfonia molt ampla i d'una riquesa esbalaïdora des de l'obertura, tan suggestiva”. Ara bé, com a editor, voldria publicar-la en un “volum doble” i, com que malgrat tot un seguit de trucs que poden servir per a “allargassar sense que es noti” l'obra encara queda curta, farà servir tots els arguments que pot trobar i una insistència persistent

²² Aquesta afirmació està extreta d'un fragment de carta d'Armand Obiols que l'escriptora copia i envia a Sales.

per a aconseguir que l'autora escrigui un capítol que segons ell és indispensable, “cregueu-me que es nota que ens heu escamotejat un capítol essencial –i de la mateixa manera que me n'adono jo se n'adonaran d'altres” (09-XI-1974:574). A totes les cartes des del mes de maig fins a novembre d'aquest any menciona i insisteix que l'obra queda “coixa” sense que s'expliquin els amors inicials de la Teresa. Arriba a afirmar que aquest capítol que falta és el que dona sentit a tota l'obra. Rodoreda escriu aquest capítol i, després de discutir amb l'editor sobre el lloc en el qual s'ha d'inserir, accepta la seva proposta.

2.3.5. *Quanta, quanta guerra...* (1980)

En una primera lectura, Sales troba que *Quanta, quanta guerra...*, apart de l'estil que és “una meravella; un model de bon català, amb una riquesa de vocabulari i de fraseologia que dóna bo” (11-IV-1979:794), és difícil de llegir per a un lector normal com es considera ell, “jo sóc un mal lector per a aquesta novel·la, i que per tant no puc jutjar-la” (17-IV-1979:795). Sales acostuma a rellegir les obres de Rodoreda més d'una vegada i de dues, així com també les fa llegir a Núria Folch, la seva dona, per a tenir la impressió d'un lector molt diferent d'ell. Segons explica, tots dos creuen que el llibre està ple de poesia, però que en alguns passatges el to es inferior al de la resta. Malgrat això, Sales, per por que Rodoreda vulgui arraconar l'obra, li diu: “tal com és està mil colzes per damunt de totes les novel·les catalanes que van apareixent” (09-IV-1980:849). A la solapa del llibre explica que l'obra transforma en “un doll esbojarrat de poesia l'errabundeig del protagonista”, el qual es mou “entre la follia i el somni”. Creu que Rodoreda fa una representació de la guerra que té un abast universal, que és la guerra ‘de sempre’, que va molt més enllà de la que ella i tota la seva generació van haver de viure.²³

2.3.6. *La Mort i la Primavera* (1986)

Quan Sales parla de *La Mort i la Primavera* ho fa segons allò que Rodoreda li explica i en dedueix que s'ha encaminat cap a un món irreal, allunyat de les preocupacions normals de la vida quotidiana de la gent i segons ell, com hem comentat abans, això no interessa ningú o només als jurats dels premis literaris. A Sales no li agradaven aquest tipus de novel·les que qualificava ‘d'irreals’. L'obra va ser editada pel Club Editor després de la mort de Rodoreda, ja que l'autora no havia trobat encara la versió d'aquesta novel·la que la satisfés i que pogués considerar definitiva.

²³ El text d'aquesta solapa el recull Montserrat Casals a la nota núm.17 de l'any 1980, dins de *Mercè Rodoreda - Joan Sales*, 1094.

Al llarg dels anys la fa i refà i al final, la deixa en un calaix. Montserrat Casals explica que, segons les darreres voluntats de l'escriptora, Sales es va ocupar de fer el traspàs de la seva obra i tots els seus drets a l'Institut d'Estudis Catalans i va ser aleshores quan "entre una trentena de carpetes i caixes molt desordenades, barrejada amb correspondències, originals i documents diversos, va descobrir-se *La Mort i la Primavera*".²⁴ Rodoreda havia presentat la novel·la al premi Sant Jordi i no havia estat considerada pel jurat.

2.3.7. *Aloma*

Quan Mercè Rodoreda comenta a Sales que vol refer *Aloma*, una obra que l'any 1937 havia guanyat el premi Joan Crexells²⁵ i l'única que l'autora va salvar de la seva producció anterior a la guerra, aquest de seguida s'ofereix per a publicar-la. Durant aquest procés de recreació, Sales li dóna consells sobre l'estil. Per exemple, li suggereix que, si troba l'ús del passat perifràstic massa "carregós", usi els perfets simples quan els verbs són regulars, ja que considera que, sense abusar-ne, com fa Pedrolo, "passen suaument sense cridar l'atenció" (06-IV-1967:340). També dóna ànims a l'escriptora quan aquesta feina se li fa molt difícil i pesada i li recomana que només s'hi dediqui quan no tingui inspiració per a crear obres noves.

Tot i això, l'autora va cedir els drets d'edició a «El Balancí», col·lecció de narrativa d'Edicions 62 que també volia editar les seves *Obres Completes*.²⁶ Joan Sales se sent decebut. Diu que comprèn i respecta els motius que ha tingut Rodoreda per a donar l'obra a una altra editorial, però critica la portada, "pel que fa al sant que han plantificat a la portada, si bé encaixa amb l'argument, no té «cop d'ull» –que és el que més importa" (21-VIII-1969:386), i la difusió que fan del llibre. Està convençut que l'obra té prou categoria per agradar als lectors i per això considera que si l'hagués publicat el Club Editor, gràcies als subscriptors i als compradors fidels, s'hauria exhaurit la 1a edició dins l'any de sortida, fet que els de «El Balancí» no havien aconseguit mai.

2.3.8. Comèdies i contes diversos

²⁴ *Mercè Rodoreda - Joan Sales*, 1008.

²⁵ El premi Joan Crexells de novel·la va ser creat per l'Ateneu Barcelonès des de 1928 en memòria del filòsof Joan Crexells i estava destinat a la millor novel·la escrita en català.

²⁶ *Mercè Rodoreda - Joan Sales*, nota núm. 8, 1066. Montserrat Casals explica que l'edició de les *Obres Completes* no va funcionar. El primer volum no es va començar a editar fins l'any 1976 i no es va reeditar fins l'any 1980 i els dos volums següents no incloïen la totalitat de l'obra.

Segons Sales, al primer acte de la comèdia *La nit, ells dos i Camèlia*, Mercè Rodoreda encerta el to que utilitza. Diu que s'hi barregen "el misteri, la poesia, el romanticisme, l'absurd i l'estirabot" amb la naturalitat que només pot donar la inspiració. Li sembla que la mateixa autora està fascinada pel món màgic i grotesc que crea, "donàveu la sensació... que la primera a creure en bruixes... sou vós i per això arrossegueu el lector a creure-hi també". En canvi, troba que el segon acte és només un esbós, una pintura inacabada, en la qual "hi falten els colors, sobretot els del misteri i la poesia que en el primer acte havíeu encertat de ple". Li fa l'efecte que Rodoreda fa un tomb cap a la racionalitat i que ironitza sobre la màgia que ella mateixa havia creat. Sales entén que no és fàcil mantenir el mateix to fins al final, però creu que l'escriptora pot vèncer aquestes dificultats perquè ha rebut "el do misteriós de la inspiració i el talent, que Déu dóna a uns pocs" (20-II-1973:496).

Com a editor li demana més material per a poder editar un volum sencer, ja que l'obra és massa curta. Mercè Rodoreda li envia *El parc de les Magnòlies*,²⁷ obra que també agrada molt a Sales. Aquest creu que el teatre de Rodoreda es pot situar dins del teatre de l'absurd, però té un caràcter tan personal que li fa pensar que si aquest "no existís, vós us l'hauríeu empescat" (01-III-1973:498). Suggereix a l'autora que canviï el nom de "Camèlia" pel d'una altra flor, per exemple "Gardènia", "per no semblar massa insistència amb aquesta flor, després del *Carrer de les ídems*". Així es podrien agrupar tots els textos que duguessin noms de flors sota el títol *El torrent de les flors*, que hauria hagut de ser el títol d'una novel·la, "un títol preciós que ara és llàstima que no feu servir" (01-III-1973:499). Aquest projecte no es va realitzar en vida d'ells dos, l'obra es va publicar l'any 1993 per part de l'editorial 3i4 i recull *L'hostal de les tres Camèlies* (versió final de *La nit, ells dos i Camèlia*), *Un dia, Maniquí I*, *Maniquí 2* i *La senyora Florentina i el seu amor Homer*.

3. Mercè Rodoreda

"Jo, quan escric, no faig res gratuït, tot està rumiat i calculat." (14-XI-1974:576)

3.1. Criteris estètics

Les discussions que Mercè Rodoreda té amb l'editor cada vegada que li envia una novel·la i aquest proposa o realitza modificacions ens són molt útils per a extreure'n alguns dels criteris estètics que l'autora considera essencials en el seu

²⁷ Aquesta comèdia va ser publicada per la revista *Els Marges* l'any 1976. Sales quan se n'assabenta, recorda a Rodoreda que encara guarda les obres per a fer-ne un volum amb el títol *El torrent de les flors*.

procés creatiu. Joan Sales creu que com a editor pot rectificar els textos per a millorar-los. Rodoreda justifica i argumenta les seves raons per a mantenir el text original, encara que, en alguns casos, si ho creu encertat, també accepta els suggeriments de Sales. Per exemple, quan sospita que l'editor ha fet massa modificacions al text, li demana les galeres de *La plaça del Diamant*: “Amic Sales, Vull veure proves!!!” (27-II-1962:92). Quan les rep, s'indigna i fa una llista en la qual corregeix tots els canvis que l'editor havia fet, tal com li diu, “restablint el text original” que era “un text impecable i l'havíeu esguerrat amb brometes i afegits.” (08-III-1962:94-100). S'ofereix fins i tot a pagar el que costi fer les correccions.

3.1.1. La coherència

Un dels aspectes dels quals l'escriptora té molta cura és la coherència entre allò que es diu i la situació emocional de cada personatge. Per això, per exemple, quan discuteix amb Joan Sales sobre els colors dels tramvies de Barcelona, que segons l'editor ja no són grocs sinó vermells, l'autora decideix que és millor suprimir el color, perquè “no deu fer gaire bonic que en un moment d'emoció la Colometa «barrini» o pensi massa concretament en un detall en el fons banal” (08-I-1962:80).²⁸ Un altre exemple de coherència entre el moment viscut i allò que es diu el tenim quan Rodoreda explica que el personatge de la Colometa evoluciona i que, en un moment en què “està tràgica” no es pot posar a recitar una lletania de “criatures i vells, avis i néts”, noms que Sales havia afegit i que, com li diu l'autora, “semblen un pot de llauna”. En un altre moment, Rodoreda també explica que la Colometa no està fent una crònica dels fets, per tant, no té importància el que passa a les botigues, sinó allò que el personatge sent: “Quan veu les botigues pensa, o *sent*, que ella no pot entrar a comprar. No té cap importància si eren poques o moltes, o si començaven a vendre o si ja havien acabat”. “Quan la Colometa està punt de suïcidar-se, no pensa en si d'aquestes coses ja tornava a haver-ni, senzillament enumera el que veu.” (08-III-1962:98).²⁹

Altres vegades, Rodoreda accepta consells com, per exemple, suprimir alguns passatges d'*El carrer de les Camèlies* que Joan Sales, apart de considerar-los de mal gust, troba que són poc creïbles. Sales proposa tres canvis: “que indiquéssiu que els habitants d'aquell barri de barraques, fora de l'Eusebi, eren tots xarnegos o gitanos. Tal com va, sembla que siguin catalans, i resulta increïble. [...] que suprimiu aquell

²⁸ Sales no respecta aquesta decisió i Rodoreda, més endavant, hi ha d'insistir.

²⁹ En aquest cas, Sales respecta la decisió de l'autora, en d'altres no. Montserrat Casals a les notes referents a aquesta carta detalla en cada cas si es deixen els canvis proposats per l'editor o si es respecta el text de Rodoreda. Aquesta, per esgotament, de vegades no discuteix els canvis.

passatge relatiu al fetus conservat dins un pot. [...] suprimir també per totalment inversemblant i també repel·lent... el passatge en què el senyor Jaume, la senyora Magdalena i el vell vigilant observen, mentre la Cecília dorm, els primers símptomes de la seva pubertat.”(18-II-1966: 277-278). No sembla que l'autora ho faci totalment convençuda, però, possiblement, també té en compte aspectes relacionats amb les vendes, ja que Sales argumenta que alguns d'aquests detalls poden fer que el llibre generi rebuig, sia entre els lectors sia entre el jurat dels premis.

3.1.2. Recursos estilístics

D'aquestes discussions amb l'editor també podem deduir de quina manera l'autora utilitza els recursos estilístics com les descripcions, les repeticions, les exageracions, el lèxic adequat a cada registre, la sintaxi, les maneres de dir, la musicalitat o l'acústica del text i el valor que dóna a l'ús dels diàlegs.

Quan Sales suggereix a Rodoreda que s'estengui en la descripció del carrer Major de Gràcia, “el Carrer Gran hauria de ser per a la Colometa el rovell de l'ou del món, el centre de l'univers” (17-V-1961:40), Rodoreda ho rebutja, ja que, com diu a l'entrevista que Dolors Oller i Carme Arnau li van fer per a *La Vanguardia*, “les descripcions m'avorreixen”.³⁰ Quan descriu sempre ho fa amb una finalitat que va més enllà de contextualitzar els personatges. Per exemple, a *Quanta, quanta guerra...* les descripcions, que es converteixen en un element imprescindible per a crear l'ambient, són tant o més protagonistes que l'Adrià, el personatge principal. Aquesta estratègia és similar a la que l'escriptora comenta en aquesta mateixa entrevista quan explica que Katerine Mansfiel, a “El canari”, per parlar de la solitud d'una mare vella en tot el relat només parla de l'ocell. A *Quanta, quanta guerra...* no es parla de cap batalla, però l'atmosfera i l'ambient que es descriu són encara més colpidors i desoladors que si se'n fes una descripció detallada.

Mercè Rodoreda procura evitar repeticions innecessàries: “No cal repetir ulls. No treu absolutament cap a res. Queda retòric. Melangiós”.³¹ Accepta canviar *els fa tres metres per deu pams*, ja que “més endavant hi ha metres”. També considera que les exageracions no són efectives. Retreu a Sales algunes de les modificacions que ha fet dient-li que “les exageracions... no fan cap efecte. En literatura menys. L'efecte és contrari. I Colometa no és còmica”. Rodoreda considera que l'editor fa “fantasies perquè sí”. Més endavant insisteix: “No s'ha d'exagerar. L'estil de la Colometa no és exagerat. Si la gent anava esparracada i bruta i amb cares famèliques ella només diu

³⁰ OLLER. *Op. cit.*, 4.

³¹ *Mercè Rodoreda - Joan Sales*, 1032. Com destaca Montserrat Casals, queda repetit ulls. (Nota núm. 33).

que anaven mal vestits. El mot *famèlic* no cap en el lèxic de la Colometa. Fora!!!” (08-III-1962: 94-100).

Com veiem, Rodoreda també té molta cura del registre i el to que utilitzen els personatges i, per tant, estudia tots els matisos lèxics i gramaticals. Afirma que “el dia que escrigui una novel·la amb *argot* hi posaré coses que no us cabran ni al cap ni als ulls. Però en una novel·la sofisticada com la *Plaça* no hi vull fantasies!”³² Discuteix, per exemple, sobre el mot *gasoses* que Sales havia canviat per *gracioses*. Evita castellanismes que l’editor considera que són la llengua normal de la gent del carrer, “no vull *misto*. Deixeu *llumí*, que ja estava bé”, “no accepto *quadro*”. Vol que es respectin expressions habituals com *aquesta noia està bona* i que no les canviï de manera que quedin “insípides”.

Com que també discrepa amb Sales en algunes qüestions gramaticals, li explica que és ella qui juga amb la sintaxi i qui fa dir les coses d’una manera totalment estudiada i intencionada: “Sóc jo que parlo i que faig el que vull amb la sintaxi i que dono un català natural i que de vegades faig embolicar Colometa quan explica com són les cases i que procuro tan com puc dir les coses d’una manera diferent de com es diuen. Si de vegades em serveixo d’un tòpic és per a fer riure o per a emocionar, no per manca de recursos. L’estil verbal de Colometa és molt més estudiat del que sembla. Refaig una *manera* de parlar per tal que les frases, si no els mots, tinguin una presència.” (10-VII-1961:50).

Per altra banda, Rodoreda també té en compte la musicalitat del text i això fa que discuteixi sobre el canvi d’alguns mots que l’editor ha realitzat. En una resposta de Sales, llegim: “Si vostè, per motius musicals (és literalment el que lleigeixo a la seva carta), creu que ha de posar «cambra» en comptes de «golfa», posi-ho ben tranquil·la, en l’absoluta seguretat que jo ja no hi ficaré cullerada” (27-XII-1961:72). Un altre exemple de la cura que té Rodoreda de la musicalitat del text el trobem en la llista de correccions que l’autora fa a les proves de *La plaça*. Diu: “Encara que us molestin tantes *os*, no dubteu que fan molt bonic. – *Flors, olors, colors!!!*” (08-III-1962:94-100).

Tot l’esforç de l’escriptora va encaminat a trobar un estil que sigui adient a les seves intencions i que, a més, tingui la força que ella troba en els textos d’altres autors als quals admira. Mercè Rodoreda no té cap problema a admetre les influències que ha rebut: “no és cap mal acceptar que un autor t’ha influït! Llegir és una formació.”³³ Entre d’altres ens parla d’Steinberk, Faulkner i Katerine Mansfield. Li agradaria descobrir quin és el seu secret: “Ara faig un estudi a fons dels contistes americans. Els que més admiro són Steinberk, Faulkner, junt amb el meu amor que és K. Mansfield.

³² *Ibid.* Segons Montserrat Casals, al final no va quedar ni ‘gasoses’ ni ‘gracioses’ sinó ‘refrescos’. (Nota núm. 22).

³³ OLLER. *Op. cit.*, 5.

És difícil trobar el secret d'aquesta gran força d'expressió."³⁴

Per a aconseguir-ho creu que "és important agafar un estil indirecte".³⁵ És a dir, deixar que els personatges parlin i que siguin les seves paraules les que descobreixin les seves emocions i els seus sentiments. Per exemple, ella mateixa explica que està escrivint *La Mort i la Primavera* "amb el meu estil de fins ara: primera persona i procurant dir les coses de la manera més pura i inesperada" (28-IX-1961:60). De *Jardí vora el mar* també ens diu que "és una novel·la carregada de diàleg: o sigui fàcil de llegir" (26-I-1967:321). Segons l'autora, si fas enraonar un personatge "el veus millor, pot significar més coses".³⁶

3.2. Procés creatiu

3.2.1. Idees i projectes

El procés creatiu de cada novel·la de Mercè Rodoreda és complex i irregular; algunes s'allarguen en el temps i, fins i tot, després de treballar-hi moltíssim, les va deixar inacabades, sense aconseguir una versió definitiva que la satisfés com, per exemple, *La Mort i la Primavera*. Rodoreda explica: "Puc fer el projecte d'un capítol, però de tota la novel·la és impossible. Perquè si de vegades he fet allò de planificar una novel·la, m'he trobat que ha sortit tot diferent del que jo havia apuntat".³⁷ Al llarg d'aquesta correspondència amb Joan Sales, tenim ocasió de comprovar-ho. L'única obra que segons la mateixa autora es pot dir que gairebé va escriure 'a raig' va ser *Aloma*, "la vaig escriure d'aquella manera que es diu anar escrivint un capítol darrera l'altre, amb una gran facilitat".³⁸ Aquesta facilitat no la va trobar posteriorment quan va refer tota l'obra: "El que em destorba –i faig amb certa mala gana– és l'adob d'*Aloma*." (26-I-1967:322).

Amb l'ajut i els consells d'Armand Obiols va estar treballant i repassant l'estructura i l'equilibri de tots els capítols de *La plaça del Diamant*, la coherència de tots els personatges, les edats i el temps que transcorre. La resta d'obres també són fruit d'un gran esforç, d'una constant relectura i reflexió, mot per mot, de tot el que escriu, fins i tot, de vegades, ho llença a la paperera i comença de nou. Per exemple, l'autora explica que ha refet totalment *Cecília C*, personatge principal d'*El carrer de les Camèlies*: "ho vaig tornar a fer tot de nou amb un guany positiu, evidentment." (19-X-1964:220). Tant pot tardar quinze dies a acabar-la com tres mesos i, tot i així, vol deixar passar una mica de temps per a distanciar-se i poder valorar la feina més

³⁴ RODOREDA, Mercè. *Cartes a l'Anna Murià 1939-1956*. Barcelona, Ed. La Sal, 1985, 74.

³⁵ OLLER, *Op. cit.*, 5.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Ibid.*, 4

³⁸ *Ibid.*, 5

fredament: “la deixaré reposar un mes o dos i aleshores si trobo algun capítol fluix i que es pot millorar ho faré.” (19-X-1964:220). També explica que, quan tindrà l’obra acabada, la deixarà llegir a Obiols per si té algun bon consell per donar-li. Rodoreda confiava plenament en ell i junts valoraven tots els aspectes que es podien perfeccionar.

La correspondència ens ajuda a conèixer el lent procés de gestació de les obres. En el pròleg que va escriure per a *La plaça*, Rodoreda explica que és molt difícil saber quins són els impulsos que provoquen que es formi una novel·la i que es continuï.³⁹ De vegades l’autora sap quina és la idea que vol expressar. En el cas de *La plaça* ens diu: “Quan la vaig començar volia fer una novel·la sobre la condició humana, rehabilitar els que van fer la guerra de bona fe –que n’hi havia– i posar en primer pla en comptes de personatges monstres, personatges normals i plens de bondat, que encara en queden. La intenció primera era aquesta, a més de moltes altres que seria llarg d’enumerar” (04-VIII-1962:120). També explica que *Eine kleine Nachtmusik de Mozart* “serà una novel·la tan desolada... que farà créixer els cabells fins als peus a tots els que la llegiran: de tristesa. No hi passarà res. No hi haurà amor. I serà una novel·la d’amor. I de soledat infinita. Hi sortiran tres rius: el Ròdan, l’Arve i el Rin romàntic. I el Lèman. I moltes fulles voleiant” (28-IX-1961:60). Segons Montserrat Casals, no hi ha cap novel·la en la qual apareguin els tres rius. Es tracta dels inicis de *Mirall trencat*.⁴⁰

A partir d’una idea, del desig de transmetre unes emocions, “tristesa” i “soledat infinita”, l’autora va donant voltes a l’imaginari que pot servir per a expressar-les. Ens parla d’una novel·la d’amor, sense amor. Les “fulles voleiant” representen també aquesta indefinició; les veiem moure’s empeses pel vent, però no sabem on aniran a caure. Més endavant explica que durant força temps tenia el desig de fer aquesta novel·la però li feia molt respecte enfrontar-se a un nou repte: “El que sí és veritat és que feia anys que arrossegava les ganes de fer una novel·la on sortís una família i que l’anava postposant perquè m’inspirava un cert respecte encarar-me amb massa gent.” (15-VII-1974:549). L’autora també té clar quin és el lema de *La Mort*, però, com hem comentat, no va arribar a trobar la manera definitiva d’expressar-ho: “El lema de *La Mort i la Primavera*, per ara, és –...ceste voix sans corps qui rien ne saurait taire. – Hi va pintat.” (14.IX-1962:130).

Aquest procés creatiu en constant evolució es fa evident si fem un seguiment dels títols de les obres de Rodoreda. L’escriptora afirma que “no és el títol el que fa la novel·la sinó que és la novel·la la que fa el títol” (17-I-1961:32). En l’elecció final dels

³⁹ RODOREDÀ, Mercè. *La plaça del Diamant*. Barcelona, Club Editor, 1984, 9.

⁴⁰ *Mercè Rodoreda - Joan Sales*, 1028, nota núm. 14.

títols hi intervenen diversos factors, entre els quals també hi ha el punt de vista de Sales que, com a editor, busca que siguin atractius per al lector. L'autora, després de les discussions que es van produir per a l'edició de *La plaça*, obra que inicialment havia titulat *Colometa*, de vegades consulta a Sales: "Us consultaré un altre títol de novel·la, «la pròxima»; em tempta molt de posar-li *Eine kleine Nachtmusik de Mozart*. El títol és important perquè la novel·la girarà al voltant d'aquesta «petita serenata»; ara bé, si dieu que és un títol impossible, com que la novel·la tot just comença a caminar, la podria fer caminar per un camí que no exigís aquest títol." (18-IX-1961:58).

Pensar un títol és també com pensar un tema que, després, quan es va treballant, es va modificant segons allò que va succeint. Rodoreda creu que la inspiració ve escrivint, "escrivint o pensant en la cosa que has d'escriure et vas exaltant".⁴¹ Acostumava a treballar en més d'una novel·la alhora: "...remenant més paperots, vaig trobar 60 pàgines d'una novel·la que escrivia conjuntament amb la *Plaça*... Al dematí escrivia la *Plaça* i, a la tarda, aquesta altra que s'havia de dir *La casa abandonada*." (26-I-1967:322). D'aquesta darrera obra, segons explica Montserrat Casals,⁴² va néixer *Mirall trencat*. Així doncs, juntament amb la comèdia *Un dia*,⁴³ que és una versió anterior, *Eine kleine Nachtmusik de Mozart* o *Petita serenata*, títol que suggereix Sales, *La casa abandonada* va convertir-se definitivament en *Mirall trencat*.

El mateix Sales es fa un embolic amb les obres que l'escriptora té en marxa i aquesta li ha de clarificar en més d'una ocasió els projectes en els quals treballa: "Una novel·la enviada al darrer Martorell que es deia *Una mica d'història*."⁴⁴ Una novel·la que no surt com vull i que es diu *La Mort i la Primavera*. I una novel·la, work in progress, que es diu, de moment, el nom de la protagonista: *Cecília C.*" (03-II-1964:194). Més endavant, després de decidir el títol definitiu de *Jardí vora el mar*, –"Amb l'Obiols hem acordat que el títol de la darrera-primera novel·la, sigui *Jardí vora el mar no arran*. Em sembla que és molt macu i, fet i fet, potser més adequat que *L'últim setembre*." (31-I-1967:326)⁴⁵– ha de tornar a explicar a Sales les obres en les quals està treballant: "No, *Una casa abandonada* títol provisional, no té res a veure amb *La Mort i la Primavera*... Ara tinc al teler, *La casa* i *El torrent de les flors* però em cal acabar

⁴¹ OLLER. *Op. cit.*, 6.

⁴² Mercè Rodoreda - Joan Sales, 1059, nota núm. 4.

⁴³ L'any 1959 va escriure *Un dia* amb la idea de presentar-la al Premi Ignasi Iglésias de teatre. Posteriorment *Un dia* va servir de base per escriure *Mirall trencat*.

⁴⁴ L'autora no està satisfeta amb els resultats d'*Una mica d'història* i diu "La tinc en un calaix i qualsevol dia l'estriparé." (3-II-1964:194). De fet, no la va incloure a les seves *Obres completes*.

⁴⁵ El títol inicial que Mercè Rodoreda havia pensat per a aquesta novel·la era *L'últim estiu*. Joan Sales el descarta perquè en aquells moments havia aparegut a Catalunya una altra obra amb la paraula 'estiu' al títol. Rodoreda proposa *Últim setembre* i *A penes sis anys*. Sales li va suggerir *Jardí arran de mar* que, com veiem, va quedar definitivament com *Jardí vora el mar*.

Aloma." (06-II-1967:329).

3.2.2. Revisió i recreació dels textos

Durant tot el procés de creació, Rodoreda és molt exigent i busca la perfecció dels textos. Armand Obiols diu a Rodoreda que ja no es pot permetre escriure obres que no siguin excel·lents: "No enviïs la novel·la encara. Tinc ganes de llegir-la abans que es publiqui perquè és evident que amb certs retocs, es podrà millorar. La teoria de «Si no els agrada que s'hi posin fulles» no és prou bona. A partir d'ara no pots publicar cap llibre que no estigui molt bé. Ja és hora de deixar les provatures."⁴⁶ (04-I-1960). Per això, abans que Rodoreda enviï la novel·la *Colometa* al premi Sant Jordi, l'aconsella sobre les modificacions que creu necessàries fer perquè sigui una obra mestra. Com hem comentat abans, cerca totes les incongruències en relació al temps i a les edats dels protagonistes: "Hauries d'haver fet un esquema de la història amb dates i anys dels personatges –de tots– per no perdre't."⁴⁷ (16-IX-1960). Estudia l'estructura de la novel·la i de cada capítol i procura que el text se centri en allò essencial: "A més, tinc la impressió que hi ha un desequilibri estructural en la novel·la (no ho puc dir perquè no he vist l'acabament). Però jo trauria algunes coses dels primers capítols, que em semblen inútils."⁴⁸ (11-IX-1960).

Rodoreda, quan Sales es va interessar per l'obra i li va enviar, encara llegeix i rellegeix cada frase: "Però a la còpia del vostre text hi vull fer alguns retocs. Petites correccions de gir de frases o de canvi d'alguna paraula. És a dir, vull tornar a llegir la novel·la." (15-V-1961: 35). Obiols també ho havia fet, però creia que no s'havia de tocar gairebé res: "Tindràs poquíssima feina, perquè gairebé tot és perfecte."⁴⁹ (12-III-1961). Quan parla de *La plaça*, Rodoreda diu que "sembla que sigui una novel·la escrita de pressa però heu de pensar que de les vint-i-quatre hores que té el dia en treballava divuit. I quan la vaig acabar vaig estar malalta i amb els nervis completament desballestats pel gran esforç que havia fet." (15-VI-1962:106).

Aquesta actitud perfeccionista la té l'autora amb tots els seus textos, sigui un conte, una comèdia o una nova novel·la. Quan escriu *La Mort i la Primavera* pensa que és una gran obra. La va presentar sense èxit al Premi Sant Jordi de l'any 1962 i, després, hi va treballar exhaustivament sense arribar a trobar la manera de dir allò que volia expressar. Creu que potser es va precipitar per a enviar-la al premi i li diu a Sales

⁴⁶ OBIOLS. *Op.cit.*, 122. Indicarem també en el text del treball la data de les citacions extretes d'aquesta obra per a facilitar que el lector les situï temporalment en relació a les cartes entre Rodoreda i Sales.

⁴⁷ *Ibid.*, 226

⁴⁸ *Ibid.*, 222

⁴⁹ *Ibid.*, 288

que poden passar dos o tres mesos mentre la revisa: “Estic lluitant amb *La Mort i la Primavera* com si m’hi anés la vida. Encara en tinc per uns quants mesos. Em penso, i no em voldria equivocar, que serà un gran llibre.” (15-VI-1962:106). Al cap d’uns mesos Rodoreda segueix lluitant amb aquesta obra: “Entre la *Mort* i un estiu violent, em penso que ja no sóc jo.” (22-VIII-1962:125). I, al cap d’un any, necessita un descans: “reposo perquè ja estic tipa de llençar pàgines i pàgines de la *Mort* a la paperera.” (13-VI-1963:174). L’obra queda arraconada per altres projectes. Però, gairebé al final de la seva vida, encara hi pensa: “m’havia proposat enllestir una novel·la que ja fa temps havia escrit i que em va quedar esguerrada, justament perquè es tractava d’una feina de recreació més o menys mecànica.” (31-VII-1981:900).

Mercè Rodoreda procura que en els seus personatges “encara que siguin esquemàtics, hi hagi emoció, que es vegi la seva vida”.⁵⁰ Durant aquesta recerca, de vegades no troba la manera de modular el seu registre, per exemple, per a la Cecília d’*El carrer de les Camèlies*: “la Cecília es va imposant i es va formant. El que no trobo és el to... i no sé si fer-la estil Colometa... o fer-la més com deuen ser les dones –que no ho sé gaire.” (13-VI-1963:174). Quan pensa que la novel·la ja està acabada, veu tot allò que es podria millorar, “com més la miro més defectes hi trobo” i diu que el millor que pot fer quan està cansada és parar, ja que “quan estic cansada és inútil, no em surt ni una ratlla que valgui la pena” (02-III-1965:243). La intensitat amb la qual treballa fa que visqui moments d’una certa desesperació i rebuig cap a la seva mateixa obra: “Ara reposo perquè només de veure-la damunt la taula em ve simplement basca. I ja estic pensant en la pròxima.” (14-V-1965:247). Això mateix li passa amb el personatge de *Quanta, quanta guerra...*. Rodoreda vol seguir treballant l’Adrià, però diu: “quan vaig per mirar-me’l, em ve mareig. Donar-vos-el tal com el tinc em fa angúnia i posar-me seriosament a mirar d’endegar-lo se’m fa impossible.” (07-IX-1979:816). Al pròleg que va escriure per al llibre explica que aquesta novel·la la va escriure tres vegades de dalt a baix, “això sol ja fa unes quatre-centes pàgines” i, a més, reescriu cada pàgina almenys tres o quatre vegades. Per això, afirma, “passo tants anys per acabar una novel·la”.⁵¹

Sales demana a Rodoreda un pròleg per a *Mirall trencat*, ja que voldria allargar la novel·la per a editar un volum doble. És afalagador, persuasiu i molt insistent,⁵² fins que Rodoreda es veu gairebé obligada a escriure’l, tot i que ho fa amb una certa desgana: “Aquí teniu el pròleg. No m’ha quedat gaire brillant ni gaire profund, però no

⁵⁰ OLLER. *Op. cit.*, 5.

⁵¹ RODOREDÀ, Mercè. *Quanta, quanta guerra...*. Barcelona, Club Editor, 1980, 9.

⁵² Recordem que després de la mort d’Obiols, l’any 1971, Sales no deixa d’animar i incitar Rodoreda perquè escrigui. Per tant, si bé aquesta insistència pot semblar excessiva, també creiem que podia tenir un efecte molt positiu en l’escriptora.

en sé més. L'he fet amb una certa desesma. Ja em direu què us sembla. Per fugir de compromisos he parlat tant com he pogut de totes les meves novel·les. Ja podeu pensar que la manera com explico el naixement d'alguns dels meus personatges, és completament fantasista." (15-VII-1974:549). Sales també té el convenciment que a la novel·la hi falta un capítol, però a l'escriptora no li ve la inspiració: "En quant a fer un capítol o alguns capítols més de *Mirall trencat*, de moment em sembla impossible. Ho he intentat i no surt res." (15-VII-1974:549). Ara bé, al final, Rodoreda escriu el capítol que explica la joventut i els amors inicials de la Teresa i també dóna per bons els arguments de Sales per a decidir a quin lloc ha d'anar dins de la novel·la, es a dir, a les portes de la mort de la protagonista, fent un *flash-back* que humanitza el personatge.⁵³

Més endavant, Rodoreda encara envia algunes esmenes al pròleg, una mostra més d'autoexigència; malgrat la desgana amb la qual el va escriure vol aquest quedí bé. Aquest afany de millora fa que quan Sales ja està a punt d'editar *Mirall trencat* li digui: "certament que cada esmena que feu la millora, però no us podeu pas passar tota la vida millorant *Mirall trencat*, que ja és prou bo tal com és." (20-XII-1974:592). Tot i això, l'escriptora encara envia una modificació de l'índex i més correccions per a la 2a edició de l'obra, li diu: "com que la segona edició serà definitiva, faré algunes correccions i us les enviaré. No gaires, però val la pena de fer-ho bé." (10-VII-1975:643).

3.3. Influències rebudes

3.3.1. Relació amb l'editor

Com hem anat veient durant el recorregut que hem fet fins ara, la relació de Mercè Rodoreda amb Joan Sales, al principi, no va ser fàcil. La correspondència entre l'editor i l'escriptora ens mostra dues persones amb un caràcter fort i unes conviccions clares que topen en més d'una ocasió i es caracteritzen, sobretot, per la seva claredat. Tan l'un com l'altre diuen obertament i sense gaires compliments allò que creuen que s'han de dir: "Estimada amiga: Trobo, arribant al despatx després de festes, la seva del dia 20, més abrupta que mai. Ja només li faltaria dir-me «cul d'olla»." (27-XII-1961:72). En una relació tan llarga hi ha alts i baixos, especialment, quan Sales intenta fer de mitjancer entre Rodoreda i la seva família sense conèixer bé la situació i prejutjant un comportament del qual no tenia suficients referències per a poder-lo valorar correctament.

⁵³ RODOREDA, Mercè. *Mirall trencat*. Barcelona, Edicions 62, MOLC, 1983, 237.

L'editor, tot i que afirma respectar les decisions de l'escriptora, en més d'una ocasió tira pel dret i fa el que vol: "Ni cal dir que respecto totes les seves decisions (no caldria sinó), ja que són preses, segons em diu, «després de llargues reflexions». No pateixi pel linotipista ni pel corrector: els tinc molt ben ensenyats i ja no gosen fer el savi." (01-XII-1961:69). Rodoreda no confia que Sales respecti el seu text després de veure les modificacions que hi ha introduït: "Si encara us vaig parlar d'errades és perquè em jugaria un peix que no eren a les proves. Ja sabeu què passa, se n'adoba una i el mèrit consisteix a fer que no en surtin dues." (15-VI-1962:107).

Malgrat la seva afirmació, Sales, per exemple, no respecta la voluntat de l'escriptora de suprimir el color dels tramvies per a no distreure l'atenció sobre les emocions del personatge. Rodoreda li escriu: "Com més hi penso més trobo que s'hauria de suprimir el color del tramvia en comptes de fer un incís inversemblant –perdoneu. Aquestes coses es consulten abans de fer-les, sobretot quan un tracta –com tracteu vós– amb una persona que fa un gran esforç per a ésser un escriptor i no un fabricant de novel·les." (15-I-1962:87). Sales respon que es tracta d'un detall insignificant i que no entén que s'enfadi. Rodoreda creu que ell està enamorat de la novel·la i ella n'està gelosa "i quan la toqueu faig un bot que amb el cap forado el sostre" (17-II-1962:90). I, malgrat tot, l'editor no rectifica, de manera que Rodoreda es torna a queixar dels canvis que fa respecte el color dels tramvies: "Aquest tros del tramvia és inacceptable... Esguerra tota la intensitat emocional que tenen aquestes pàgines." (08-III-1962:100). Segons explica Montserrat Casals, al final, en la 1a edició el tramvia serà "vell i cansat" i a la 2a edició "descolorit i cansat".⁵⁴

Per a editar les següents obres de Mercè Rodoreda, sembla que Sales canvia una mica d'actitud. Segueix fent suggeriments, però espera a tenir la seva acceptació. Tot i això, encara fa una modificació a *Mirall trencat* sense consultar l'autora. Modifica *jaqué per frac* i diu: "Com veieu, es tracta d'una caralladeta." (20-XII-1974:592). Queda aquesta modificació. També hem de tenir present que algunes converses es realitzaven per telèfon, fet que ens deixa sense conèixer algunes respostes i altres discussions que haguessin pogut tenir: "Tinc diverses cartes vostres, anul·lades per diverses conferències telefòniques vostres." (18-II-1966:275).

Per altra banda, Sales, que s'autoqualifica com a "aspirant a editor", també proporciona informació útil a Mercè Rodoreda per a les obres en les quals l'escriptora està treballant. Per exemple, li explica el comportament habitual dels mariners per a un personatge de la *Cecilia C.* O bé, com hem vist, li fa notar que l'ambient de postguerra mostrava els aparadors buits i una gran tristor al carrer. També li dóna informació sobre les clavegueres de Barcelona per a *Quanta, quanta guerra...* encara que al final

⁵⁴ *Mercè Rodoreda - Joan Sales. Op. cit.*, 1031, nota núm. 2.

no hi apareixen. Marta Pascual recull un fragment de carta de Sales dirigida a Lluís Ferran de Pol en la qual defensa que “el seu model ideal d'autor era Mercè Rodoreda, ja que «escolta molt atentament les objeccions que se li fan i es pren un temps per meditar-les; si les objeccions són fundades, les accepta i corregeix ella mateixa els passatges en qüestió.»⁵⁵

Rodoreda va cedir els drets d'edició d'*Aloma* i de les *Obres completes* a Edicions 62, però, com explica Montserrat Casals, cap de les dues edicions va tenir gaire èxit comercial.⁵⁶ La relació professional amb Sales es manté i, després d'aquestes experiències, malgrat els oferiments d'altres editorials, Rodoreda va ser fidel a Sales el qual sempre havia demostrat tenir una gran fe en l'escriptora. En més d'una ocasió s'enfada amb l'editor, però també li agraeix els bons consells: “Deixeu-me dir-vos tot passant que tots els que m'heu donat –la majoria– els he seguit a ulls clucs i us en dono les gràcies perquè n'hi havia de bons. Vós i jo ens passarem la vida amb crits i baralles i fent les paus.” (17-II-1962:90). Sembla que les paraules d'Obiols, “has fet bé de no enviar la carta que em copies a Sales. Sales és, possiblement, un neurastènic i les seves intervencions en la correcció de la *Plaça* van ésser injustificables. Has de tenir, però, en compte que, sense ell, potser encara tindries la *Plaça* en un calaix” (18-VI-1962),⁵⁷ van fer reflexionar a l'autora. Un mes després Rodoreda escriu a Sales: “us dec a vós –a pesar de les enrabiades que m'heu donat– aquesta mica de pau espiritual d'haver publicat un llibre després de vint anys i escaig de silenci, a penes trencat per algun balbuceig.” (17-VII-1962:112).

Amb els anys, creix el respecte mutu i es fa evident que, a més de la relació professional, hi ha un afecte i una amistat profunda. Aquest respecte creix quan Mercè Rodoreda llegeix *Incerta glòria*. Rodoreda analitza el llibre i també envia a Sales un fragment d'una carta amb el comentari que Obiols n'havia fet. Els dos consideren que l'obra és una de les millors que s'havia escrit en català des de feia molts anys, segons Obiols, juntament amb *La plaça del Diamant*, des de *Solitud*. Mercè Rodoreda explica a Sales la impressió que li ha produït la lectura de la novel·la. Destaca la vivacitat de les descripcions, la capacitat que té de crear caràcters difícils sense que apareguin ridículs, valora especialment ‘el temps’ com un personatge de ‘gran classe’ el qual, amb els seus silencis, esdevé molt més significatiu que si s'haguessin explicat tots els esdeveniments amb detall: “Aquests vint anys que han passat i que han passat «en sec», vull dir que no s'explica res... o molt vagament, fan veure més el que aquests dos personatges han viscut que no pas si ho haguéssiu explicat amb deu capítols.”

⁵⁵ PASCUAL, Marta. *Joan Sales, la ploma contra el silenci*. Barcelona, A Contra Vent, 2012, 105.

⁵⁶ Veure nota núm. 25

⁵⁷ OBIOLS. *Op.cit.*, 337.

(08-I-1963:157). Com veiem, Rodoreda troba en l'obra de Sales alguns dels criteris estètics que valora més, és a dir, la capacitat de suggerir sense dir.

L'escriptora creu que aquesta obra es pot agermanar amb *La plaça del Diamant* i considera que les dues novel·les són les úniques que, a Catalunya, "donen l'època" (08-I-1963:157). D'alguna manera, que hagi estat capaç d'escriure una bona obra fa que els seus consells i punts de vista tinguin més valor als ulls de l'autora, la qual, malgrat tot, sempre decideix allò que creu més convenient. Per una resposta de Joan Sales sabem que Mercè Rodoreda també li va enviar la seva opinió sobre les *Cartes a Màrius Torres* que Sales acabava de publicar i que aquest en va estar molt content, tot i que l'escriptora les troba poc autèntiques i s'hi refereix dient: "les vostres falses cartes a Màrius Torres." (28-VI-1977:712). Sales li diu que ha suprimit tot allò que creia que no tenia cap interès per al lector i que les hauria fet "il·legibles".

Amb la correspondència també vivim moments molt difícils de la vida dels protagonistes. L'any 1971 mor Armand Obiols. Joan Sales es preocupa perquè Rodoreda passa llargues temporades sense donar senyals de vida i sense respondre les cartes: "No deveu imaginar l'ànsia que ens feu passar amb el vostre silenci." (28-VI-1972:478). I no la deixa de petja, l'incita a escriure, ja sigui un volum de records de la infància, que li faria molta il·lusió editar, o demanant-li *Mirall trencat* i dient-li que ja hi ha dues editorials que s'hi interessin: "Recordeu-vos així mateix de dir-me alguna cosa de com teniu *Mirall trencat* a fi de poder informar les editores que m'ho demanen (que ja són dues: Gallimard i Planeta)." (28-VI-1972:478).

D'ara endavant, Sales no deixa mai d'animar l'escriptora: "En aquesta època tan trista que ens ha tocat viure... res no podíeu fer millor que enriquir la nostra literatura amb un seguit de novel·les de primer ordre, que el dia de demà seran mirades com tants altres monuments a la nostra llengua." (30-VII-1974:554). Tranquil·litza Rodoreda quan està neguitosa per la proximitat de la publicació de *Mirall trencat*: "No us capfiqueu amb les crítiques... no crec que cap dels qui actualment s'hi dediquen –o posem-hi «quasi cap» per si hi ha alguna excepció, aquesta honrosa– us arribin a la sola de la sabata." (30-VII-1974:555). Se sent feliç d'ajudar-la tant com pot: "voldria que tinguéssiu l'absoluta seguretat que teniu en mi un col·laborador –tan modest com es vulgui però identificat amb vós." (21-XII-1974:593).

Una mostra de la confiança que té l'autora envers l'editor la tenim en el fet que li consulta sobre els treballs que vol emprendre. Rodoreda envia la comèdia *La nit, ells dos i Camèlia* a Joan Sales perquè li digui si creu que està bé: "el que voldria és que em diguéssiu si val la pena de treballar-hi o val més llençar-la a la paperera." (13-II-1973:495). I també, quan Rodoreda esquinça les cartes que es van crear ella i Armand Obiols, salva les que considera 'literàries' i les envia a l'editor: "Estic passant

el dia estripant vint anys de cartes entre l'Obiols i jo. Però entre aquestes cartes n'he trobades una colla que parlen de literatura catalana. Us enviaré els trossos d'aquestes cartes perquè potser us interessarà o us divertirà." (02-II-1975:604). Ara bé, li diu que les cartes són secretes i no les vol publicar: "No he tingut ni per un moment *l'arrière pensée* de fer-les publicar." (10-II-1975:609).

3.3.2. El paper d'Armand Obiols

Com a lectors interessats en el procés de creació de les obres de Mercè Rodoreda tenim sort que, per les seves circumstàncies personals, Obiols i l'escriptora haguessin de viure separats durant algunes temporades, ja que així tenim per escrit tots els comentaris i correccions dels seus textos que, quan es podien trobar personalment, acabaven d'arrodonir. Després d'analitzar per carta gairebé tots els capítols de la *Colometa*, Obiols i Rodoreda es troben i les cartes fan un salt d'un mes. Quan reprenen la correspondència, ja parlen d'altres textos que l'autora té en procés de creació: "Copia ben aviat les flors i envia-me-les a mida que les tinguis... Val la pena publicar-les, però han de quedar perfectes."⁵⁸ (20-XI-1960).

No és d'estranyar que, quan Joan Sales intenta aconsellar algunes modificacions, Mercè Rodoreda li respongui que ha estat tot estudiat i analitzat, que no hi ha res escrit a raig. En la correspondència amb Armand Obiols ens adonem que aquest va ajudar a perfeccionar els més petits detalls dels seus textos: "Dius: «En un racó de món hi ha la Flor morta... amb les branques esteses.» Les flors no tenen branques."⁵⁹ (19-VI-1960). Com veiem, descobreix els més petits errors i proposa solucions, en aquest cas "tiges". Hem de tenir en compte que Obiols treballava de traductor i aquesta feina l'obligava a repassar diàriament mot per mot els textos que havia de transcriure. Dificilment una altra persona hauria pogut constatar amb tanta precisió tots aquests aspectes que es podien millorar.

Destaquem també el valor que Obiols dóna les cartes, és a dir, a la comunicació escrita, ja que en més d'una ocasió quan es queixa de no haver rebut carta li diu: "podria telefonar-te, es clar, però si et telefono, no m'escriuràs."⁶⁰ (05-12-1960). Per altra banda, també és important destacar el suport i els ànims que tan Obiols com també en diverses ocasions Joan Sales donen a Rodoreda perquè escrigui: "No he rebut, encara, les flors. Què esperes? Treballes ja? Per què no acabes els dos contes que tens a mig fer («L'elefant» i «El mar»)?"⁶¹ (08-12-1960). O

⁵⁸ *Ibid.*, 254

⁵⁹ *Ibid.*, 211

⁶⁰ *Ibid.*, 260

⁶¹ *Ibid.*, 263

bé la valoració que fa de la seva manera d'escriure tot i els petits detalls i les correccions que li proposa: "Escriu força, però amb calma. Tal com estan les coses, pots ésser amb relativa facilitat el primer escriptor del país."⁶² (24-01-1961). Igual que Sales, Obiols no confia en absolut en els criteris dels crítics que atorguen els premis: "Qui t'ha dat la informació sobre l'opinió de J.Fuster? No m'estranya que hagi estat ell, de tot el jurat, el més perspicaç. Els altres anirien més bé en un jurat per a donar premis en un concurs de cria de bestiar."⁶³ (25-I-1961)

La correspondència entre Obiols i Rodoreda ens permet descobrir l'altra cara de la moneda de la correspondència entre Rodoreda i Sales. "Aquesta tarda he rebut la teva carta amb la còpia de la de J.Sales. [...] Que la novel·la és de primera ja fa molt de temps que ho sé, però és molt agradable que la gent se n'adoni. Tot i que en certes coses desbarri... el que diu, en conjunt, sobre la novel·la és just i exacte."⁶⁴ (25-V-1961). A més, valorava si les propostes de Sales podien millorar l'obra o no: "Tinc ganes de mirar, també, algunes de les coses que et deia Sales en una de les cartes que em vas enviar... No crec que tingui raó, però prefereixo estar-ne segur."⁶⁵ (12-VII-1961). De vegades, fa d'apagafocs: "No t'empipis tant amb Sales... Suposant que t'hagi tocat alguna paraula, la novel·la estarà tan bé com abans. [...] I, sobretot, no t'irritis inútilment amb en Sales. Això et destorbarà i estic segur que moltes de les irritacions són sense fonament o massa exagerades."⁶⁶ (28-II-1962).

3.3.3. Crítiques i articles sobre la seva obra

Hem vist el nivell d'autoexigència i l'esforç que fa Mercè Rodoreda per a escriure textos de qualitat. L'autora, com és natural, és molt sensible als comentaris que es fan de la seva obra i llegeix atentament tot allò que es diu. Hem de tenir també present que en el món literari català hi havia favoritismes, amiguismes i interessos polítics que feien que els criteris per a atorgar premis, de vegades, fossin inexplicables. L'autora presentava les seves novel·les i es desanimava quan era evident que les obres que premiaven no tenien la mateixa categoria: "Estic molt contenta que la *Plaça* agradi a Berenguer i a l'Oliver. Si haguéssiu vist com vaig quedar després de la carbassa del jurat del Sant Jordi... ni els gossos no m'haurien arreplegat. Amb la il·lusió amb què la vaig escriure –no rigueu– pensant que donava una novel·la bona al meu país... i rebo una bella guitza allà on no està bé anomenar. Em vaig resignar pensant que era un jurat d'incompetents i vaig procurar reforçar el

⁶² *Ibid.*, 276

⁶³ *Ibid.*, 278

⁶⁴ *Ibid.*, 298

⁶⁵ *Ibid.*, 304

⁶⁶ *Ibid.*, 326

meu respecte a la senilitat.” (21-VI-1962:108).

Segons explica Montserrat Casals, Llompart va escriure la primera ressenya de *La plaça del Diamant* que va aparèixer al *Diario de Mallorca* i va decebre Mercè Rodoreda per la seva vaguetat.⁶⁷ Rodoreda diu que li agrada el que escriu Llompart, però comenta a Sales que de totes les persones que no la coneixen “el que n’ha dit coses més pertinents, sou vós en la carta que em vau enviar arran d’haver llegit la novel·la”. Tot i això, l’acceptació que està rebent la novel·la fa que Rodoreda se senti reintegrada en una situació més normal a Catalunya després de la guerra i dels anys d’exili: “Ningú no pot saber com necessitava aquesta diguem-ne *comunicació* en el sentit més filosòfic que vulgueu.” Malgrat viure a l’exterior, l’autora no només escriu i s’expressa en català i procura fer-ho de la millor manera possible, sinó que en cap moment perd la sensació de pertinença a una terra i a una cultura: “I la meva situació és Catalunya.” (17-VII-1962:112).

Sales també envia a Rodoreda l’opinió de Llorenç Vilallonga sobre *La plaça del Diamant*. Aquest creu que és una “obra mestra”: “És una obra completa, definitiva i originalíssima dins el seu estil de novel·la clàssica.” (13-VI-1962:107). Rodoreda troba que “Vilallonga diu unes quantes coses molt ensopagades sobre la *Plaça*. [...] Però com molt bé deia Triadú en una carta que em va escriure, després d’haver-la llegida: de la *Plaça* se’n poden dir cinquanta coses” (4-VIII-1962:120). Malgrat tot, creu que Vilallonga no “s’ha ficat, ni de molt, en el fons de la novel·la” (sense data:151). A Rodoreda li agrada l’article de Triadú, se sent afalagada per alguns elogis d’aquest. D’un comentari de Joan Sales s’infereix que l’escriptora no va quedar satisfeta amb els articles de Miquel Dolç i de Joan Fuster. Escriu Sales: “Completament d’acord amb el que em dieu de les crítiques d’en Miquel Dolç i d’en Joan Fuster. Tantes coses que es podrien dir de *La plaça del Diamant*.” (09-XI-1962:145).

També es produeix un intercanvi de cartes que era habitual durant aquest període en el qual les comunicacions entre els intel·lectuals catalans que estaven escampats pel món no eren fàcils. Rodoreda envia a Sales el comentari que fa Obiols sobre els articles. Aquest diu que ja està cansat que qualifiquin la Colometa de dona ingènua, humil i modesta. Sales, en canvi, fa una lectura ‘cristiana’ d’aquests qualificatius i els considera apropiats. Per altra banda, Obiols ha de tranquil·litzar l’escriptora que voldria que la seva obra tingués més ressò: “No agafis la mania que et fan el buit amb la *Plaça*. On vols que en parli? T’han anunciat un article de Fuster a *Destino* i un altre article a la *Serra d’Or*. Si surt alguna altra revisteta en parlaran, també. És tot el que es pot demanar, ara, a Barcelona. [...] En una època com la d’ara és més eficaç la crítica parlada que la crítica escrita i publicada en els periòdics

⁶⁷ *Mercè Rodoreda - Joan Sales. Op. cit.*, 1036, nota nº 78.

susceptibles de publicar articles sobre llibres catalans.”⁶⁸ (29-VII-1962).

Aquest rol consolador davant d’algunes crítiques i comentaris sobre la seva obra que molesten l’autora, passa a Joan Sales després de la mort d’Armand Obiols. Diu Sales a Rodoreda a qui no agrada la crítica que Saladrigas fa de *Mirall trencat*: “No us estranyi que a tants crítics els passi per alt la poesia que hi ha en el *Mirall* –i n’hi ha a gavadals–; la poesia i l’humor són dues coses que els excedeixen, fent les degudes i honroses excepcions que siguin del cas.” (25-VI-1975:637). Més endavant, Rodoreda se sent coaccionada per a escriure davant la possibilitat que alguns crítics parlin malament de la seva obra: “Les memòries de quan era petita, ara em fa angúnia escriure-les. ¿No serien motiu perquè algun desgraciat envejós comencés a bescantar-me?” (04-VIII-1981:900). L’autora posa per exemple Pere Calders que havia parlat de Mossen Cinto “dient que era un beneitó i més coses imperdonables.” Sales l’esperona, “que la por a una gent tan menyspreable no us impedeixi escriure aquelles memòries d’infantesa que seran una meravella!”, i li ofereix el seu suport incondicional: “Jo no us burxaré mai a escriure quan el motiu de no fer-ho sigui la mandra... però sí quan sigui la por a la mossegada verinosa dels mediocres.” (18-VIII-1981:902).

Rodoreda creu que l’enveja mou a algunes persones que s’han dit: “aquesta senyora és massa cèlebre i l’hem de rebaixar.” (03-IX-1981:903). L’escriptora no entén que ella que està quieta, treballa i va fent la seva feina pugui irritar ningú. D’alguna manera és el preu que havia de pagar pel reconeixement que tenia la seva obra. L’interès que despertava topava amb el seu desig de pau i tranquil·litat i aïllament a la seva casa de Romanyà. Tot i això, li diu a Sales: “Envieu-me tots els desbarats que surtin parlant de la *Plaça*. O de mi. he començat la col·lecció.” (19-IX-1981:908).

3.3.4. Opinions sobre altres autors

Mercè Rodoreda diu que escriptors catalans com, per exemple, Bertrana, Ruyra, Pous i Pagès o Puig i Ferrater “no m’exalten per escriure, al contrari.”⁶⁹ Li agrada *Solitud*, però ja està escrita. Per tant, segueix les recomanacions d’Armand Obiols i reconeix alguns autors estrangers com a escriptors que l’han influït i dels quals ha intentat aprendre. Li escriu Obiols: “No serà inútil... que llegeixis *Bearn*. Més val tenir una idea del que es fa pel nostre país. No hi perdis, però, massa hores. Et seran infinitament més útils 6 pàgines de Faulkner –o de qui sigui.”⁷⁰ La correspondència amb Obiols serveix per a conèixer quines lectures li recomanava. Li enviava els llibres que ja havia llegit i sempre li donava la seva opinió. També hi trobem comentaris sobre

⁶⁸ OBIOLS. *Op. cit.*, 348.

⁶⁹ OLLER. *Op. cit.*, 5.

⁷⁰ OBIOLS. *Op. cit.*, 334.

les pel·lícules que veia, les obres de teatre i la música que escoltava. Segurament, no només compartien les lectures, sinó que també compartien gustos. Ara bé, s'hauria de veure fins a quin punt coincidien i fins a quin punt, tot i llegir els mateixos llibres, discrepaven en les seves valoracions. Rodoreda no només va llegir *Bearn*, sinó que també va escriure un conte inspirat en la novel·la, "La sala de les nines", i no va dubtar a demanar consell a Vilallonga quan l'escrivia. No creiem que ho hagués fet si no hagués considerat que era un bon escriptor.

En general, Rodoreda no creu que s'estigui fent bona literatura en català: "A Barna s'escriu molt i poc bo... fan el que poden. Si escrivessin menys escriurien de la mateixa manera si és no és amorfa. I gratuïta. Els falta el que no es compra ni es ven. Però la majoria són joves i potser la vida, si els costa viure-la, els donarà el to que els manca. Pedrolo es un graponer. L'estil d'Espinàs és pobre. No perquè sigui objectiu, sinó per una mena de manca d'humanitat relacionada de molt a prop amb el gènere saltataulells. La guitarra, per escriure, més aviat és una nosa." (01-VIII-1962:116). Com hem comentat, en contra del que opina Sales el qual, tot i coincidir en algunes de les seves valoracions, creu que no s'han de comentar públicament per a no empitjorar la situació de les lletres catalanes, l'escriptora creu que caldria dir la veritat obertament. Tant ella com Obiols, consideren que, des de *Solitud*, només *Incerta glòria* i *La plaça del Diamant* són novel·les que tenen una certa categoria.

4. Conclusions

A partir de la correspondència entre Mercè Rodoreda i Joan Sales, ens havíem plantejat com a objectiu principal d'aquest treball descobrir els entrellats del procés creatiu de l'escriptora. Els epistolaris aporten molta informació i un punt de vista més personal, ja que, en principi, es tracta d'un tipus de comunicació que es realitza en un àmbit privat. El fet que actualment aquestes cartes siguin públiques ens ha acostat a una realitat més autèntica de la feina creativa de Rodoreda. No només les opinions s'hi expressen més lliurement, sinó que també vivim moments d'alegria i moments vitals molt difícils dels seus protagonistes. En relació a la seva labor, descobrim quins són els dubtes, les dificultats, les angoixes, les depressions, els entrebancs que tenen tant l'un com l'altre. Les cartes ens han permès fer un recorregut que va des del moment en què l'editor Joan Sales s'interessa per l'obra de l'escriptora, moment a partir del qual s'estableix un lligam professional i d'amistat, fins a la seva mort, amb tots els alts i baixos que pot tenir una relació tan llarga.

Hem vist que Sales era un editor realment intervencionista. Defensava que era part de la seva tasca intentar millorar els textos que volia editar i suggeria als

escriptors totes les modificacions que creia que haurien de fer. Aquestes podien estar relacionades amb qualsevol aspecte d'una novel·la; podien ser estructurals, lèxiques o d'estil i també podien afectar els personatges o alguns episodis del relat que Sales no trobava adequats. Aquesta actitud va fer que en el seu afany de perfeccionar els textos de Rodoreda realitzés canvis que van provocar la reacció indignada de l'autora. Les discussions d'aquesta amb l'editor ens han estat molt útils per a inferir el seu ideari estètic, els aspectes essencials que considerava que havien de tenir les obres de qualitat i, també, quina era la seva manera de treballar. Una idea inicial anava prenent forma i evolucionava a mesura que l'escriptora es posava a la feina. Moguda pel seu desig de perfecció, reescribia els textos una i una altra vegada fins a trobar un punt que expressés alguna cosa que anés més enllà de les anècdotes. Rodoreda volia parlar d'aspectes essencials de la condició humana. Per exemple, amb *La plaça del Diamant* volia donar protagonisme a persones normals, persones plenes de bondat que havien hagut de fer la guerra, gent que havia sobreviscut silenciosament al trauma i que mirava de tirar endavant malgrat les dificultats del moment. A *Mirall trencat* escoltem bocins de veu d'uns personatges que, tot i pertànyer a una família benestant, viuen sense amor, enfonsats en el silenci, la tristesa i la incomunicació. A *Quanta, quanta guerra...* el viatge erràtic del protagonista és un reflex de la follia i la desolació que representa la guerra en un sentit universal. També hem conegut les influències i el suport que va rebre, especialment d'Armand Obiols. Aquest llegia amb atenció els textos i s'adonava de les més petites incongruències que hi pogués haver, per exemple, en relació a les edats dels personatges o el transcurs del temps. També valorava que no hi hagués cap desequilibri estructural entre els diferents capítols de cada obra. Tant Obiols com Sales van ser un puntal important per a l'escriptora en els moments de defalliment, de dubtes i de malestar per les crítiques rebudes i el poc reconeixement que obtenia quan presentava algun dels seus textos als premis literaris i veia que guanyaven obres que tenien molt poca qualitat al costat de les seves.

Per altra banda, hem pogut constatar la importància que tenen els protagonistes per a la revalorització i regeneració de la cultura i la llengua catalanes. Des d'un principi Joan Sales deixa clar que un dels objectius principals de la seva tasca era aconseguir que la gent llegís llibres en català i que això esdevingués un fet normal en un país normal. Tot i la competència i les dificultats d'editar només en català, es va mantenir fidel a aquestes idees tota la seva vida. Així doncs, com dèiem al principi, el llibre també aporta informació sobre dues persones que han estat fonamentals per a entendre el paper i la situació de la llengua i la literatura catalanes durant els complexos anys de l'època franquista.

5. Fonts documentals

Cartes Completes. Mercè Rodoreda, Joan Sales, a cura de Montserrat Casals. Barcelona, Club Editor, 2008.

RODOREDA, Mercè. *Cartes a l'Anna Murià: 1939-1956*. Edició a cura d'Isabel Segura. Barcelona, La Sal, 1985.

RODOREDA, Mercè. *La plaça del Diamant*. Barcelona, Club Editor Jove, 1984.

RODOREDA, Mercè. *Mirall trencat*. Barcelona, Edicions 62, MOLC, n°92, 1983.

RODOREDA, Mercè. *Quanta, quanta guerra...*. Barcelona, Club Editor, 1980.

6. Bibliografia

- **Joan Sales**

Actualitat literària sobre Joan Sales a LletrA, la literatura catalana a internet (Universitat Oberta de Catalunya) <<http://lletra.uoc.edu/ca/autor/joan-sales>>

ARITZETA, Margarida: "Joan Sales, l'home al servei del país", dins *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, Estudis de Llengua i Literatura Catalana XVI. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, p. 161-179.

Associació d'escriptors en llengua catalana (AELC). Joan Sales
< http://www.escriptors.cat/autors/salesj/pagina.php?id_sec=2188>

ARNAU, Carme. *Compromís i escriptura. Lectura d'Incerta Glòria de Joan Sales*. Barcelona, Cruïlla, 2003.

BACARDÍ, Montserrat. "Soldats i poetes. Les cartes de Joan Sales a Màrius Torres", *Serra d'Or*, núm. 417, setembre 1994, p. 54-59.

PASQUAL I LLORENÇ, Marta. *Creativitat i subversió en les reescriptures de Joan Sales*. Universitat de Girona. DL Gi.1076-2011. [Consulta en línia: Octubre de 2012]<
<http://www.tdx.cat/handle/10803/34761> >

PASCUAL, Marta. *Joan Sales, la ploma contra el silenci*. Barcelona, A Contra Vent, 2012.

- **Literatura autobiogràfica**

BOU, Enric. *Papers privats*. Barcelona, Edicions 62, 1992.

- **Mercè Rodoreda**

Actualitat literària sobre Mercè Rodoreda a LletrA, la literatura catalana a internet (Universitat Oberta de Catalunya) <<http://lletra.uoc.edu/ca/autora/merce-rodoreda>>

Associació d'escriptors en llengua catalana (AELC). Mercè Rodoreda.
< <http://www.escriptors.cat/autors/rodoredam/> >

Fundació Mercè Rodoreda. < <http://www.mercerodoreda.cat/index.php> >

OLLER, Dolors. "L'entrevista que mai no va sortir". "Cultura y arte". *La Vanguardia*, Barcelona, abril de 1991.

OBIOLS, Armand. *Cartes a Mercè Rodoreda*. Sabadell, Fundació La Mirada, 2011.